

MONTESQUIEU ELMÉLETE

A MONARCHIAI ÁLLAMFORMÁRÓL

A »L'ESPRIT DES LOIS« ELSŐ TIZ KÖNYVÉBEN

ÉS

AZ EURÓPAI ALKOTMÁNYFEJLŐDÉS.

SCHVARCZ GYULA

L. TAGTÓL.

(Főolvasatott a II. osztály ülésén 1885 június 8-án.)

BUDAPEST, 1885.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA.

Budapest, 1885. Az Athenaeum t. társ. könyvnyomdája.

Azon gondolkodók sorában, kik John Locke óta, a dicsőségteljes 1688-diki angol forradalomnak államjogilag biztosított eredményeit akár közvetlenül, akár közvetve, czéltudatosan, vagy csak esetleges irodalmi megtermékenyülés folytán egy új állam-elmélet alapjául lerakni igyekeztek, a XVIII. század folyamában egy sem vala képes oly messzekiható, fényes sikert fölmutatni, mint a »L' Esprit des Lois« szerzője, Montesquieu. Még ma is úgy tűnik ő föl sokak szemében, mint a modern alkotmányos monarchiának döntő tekintélyű tanító-mestere. — Nem kutatom most itt azon okokat, melyek Montesquieu tekintélyét az államtudományi irodalomban, sőt még a népek tanácsstermeiben is valódi cultus tárgyává emelik vala: csak azon kérdésre óhajtok felelni ma, hogy vajjon egységes, önmagában bevégezett, rendszeres egész-e azon tan, melyet az ünnevelt emléké gondolkodó, említett főművében hirdet? És ha nem az, — a minthogy az államtudományi kritika már rég óta jelzi, hogy nem az — vajjon hát akkor minő oktani háttérre vezethetők vissza annak hiányai?

T. Akadémia!

Félreismerhetlenül nagyon is tátongó azon ür, mely a »L' Esprit des Lois« első tíz könyvét a tizenegyedikről és a mű további könyveitől elvlasztja. Az első tíz könyvben oly elmélet szilárdult meg az államformákról, a melyből határozottan kiviláglik, hogy midőn Montesquieu ama tíz első könyvét írta, az angol alkotmányt még egyáltalán nem tette tanulmányainak tárgyává. Nincs a tíz első könyvben még szó sem a monarchiában való népképviselétről, sem a népképviselő jogairól szemben a monarcha tanácsosaival. Többet mondok, a miniszteri felelősség bele sem férne azon keretbe, melyet ő e tíz könyvben a monarchiáról fölállított.

Az államformák osztályozását Montesquieu a II. könyv első fejezetében következőleg mutatja be. »Három faja van az államformának: a köztársasági, a monarchiai és a despotiai. Hogy mindezek természetét leleplezhessük, elég azon fogalomra utalnunk, melyet maguknak a legkevesbbé tanult emberek — les hommes les moins instruits — azokról alkotnak. Köztársasági államforma az, a melyben a nép a maga egészében — en corps — vagy pedig a népnek egy része bírja a souveraine hatalmat, — monarchiai államforma az, a melyben egyetlen egy egyén kormányoz — gouverne — ugyan, de állandó gyökeret vert törvények által, — par des lois fixes et établies — míg a despotai államformában egyetlen egy egyén ragad magával mindent az ő akaratánál és szeszélyeinél fogva, törvény nélkül és szabály nélkül.«¹⁾

Nem törődve egyelőre azzal, hogy bizony e meghatározást a köztársasági államformáról, szemben a monarchiaival, nagyon halványnak találhatták Montesquieunek nemcsak azon kortársai, a kik a Cromwell »lord protector«-sága alatti köztársaságról olvastak, de azon kortársai is, a kik a »Stadhouder« alatti németalföldi köztársaságon szemeket egész kényelemmel legeltethették — nem törődve, mondom, ezzel, halljuk már most, miket tanít Montesquieu ugyancsak a II. könyv 4-dik fejezetében a monarchiai államforma természetéről. »A monarchiai államformának, — mondja ő — vagyis azon államformának, a melyben egyetlen egy egyén kormányoz alaptörvények által

---

¹⁾ Montesquieu az államforma fogalmának kifejezésére e műszót használja: »gouvernement«; valószínűleg John Locke példája után indul, ki szintén »government«-et használ, midőn államformát akar mondani. Hogy Montesquieu már akkor megízlelte volt Locke művét »On Civil Government«, de csak fölületesen: ez kiderül a »Lettres Persanes« 105-dik leveléből. L'Esprit des Lois II, 1: Il y a trois espèces de gouvernements: le républicain, le monarchique et le despotique. Pour en découvrir la nature, il suffit de l'idée qu'en ont les hommes les moins instruits. — Le gouvernement républicain est celui où le peuple en corps, ou seulement une partie du peuple, a la souveraine puissance: le monarchique, celui où un seul gouverne, mais par des lois fixes et établies: au lieu que, dans le despotique un seul, sans loi et sans règle entraîne tout par sa volonté et par ses caprices. (Hsl. Laboulaye: »L'Esprit de Lois« a II, 1.-höz., De Brie a Preuss. Jahrb. I. a.)

— nem alaptörvények szerint, hanem »par des lois fondamentales,« alaptörvények által — ezen monarchiai államformának lényegét a közbeeső hatalmak, ezen alárendelt (és függésben levő) hatalmak teszik azzá, a mi. — Les pouvoirs intermédiaires, subordonnés (et dépendants). — Azt mondtam, a közbeeső, alárendelt (és függésben levő) hatalmak — igen, a monarchiában a fejedelem a forrása minden politikai és polgári hatalomnak. Ezen alaptörvények szükségkép bizonyos közbeeső csatornákat föltételeznek, a melyeken át a hatalom szerteáradozik: mert ha nincs egyéb akarat a monarchiában, mint egyetlen egy embernek pillanatnyi és szeszélyes akarata: akkor semmi sem állandó, következésképp még valamely alaptörvény sem állandó. A legtermészetesebb közbeeső, alárendelt hatalom a nemesség. A nemesség némileg alkatrészét teszi a monarchiának, a mely államformának alapelve ez: ott, hol nincs monarcha, nincs nemesség, ott, hol nincs nemesség, nincs monarcha — de van despota. Bizonyos emberek azt hitték, hogy eltörölhetik az urak összes bíraskodási jogait; így gondolkoztak Európa némely államaiban. Nem látták be, hogy ugyanazt akarták keresztül vinni, a mit az angol parlament cselekedett. Töröljétek el valamely monarchiában az urak, a papság, a nemesség és a városok előjogait — prérogatives — és csakhamar népuralom — état populaire — vagy pedig egy despotiai állam állandó előttetek.« — »A mennyire veszélyes a köztársaságban a papság hatalma, ép annyira beleváló az a monarchiába, kivált az oly monarchiákba, a melyek a despotia felé közelednek. Ugyan hol állának ma Spanyolország és Portugallia, ezen hatalom nélkül, mióta elvesztették törvényeiket? Egyedül ezen hatalom tartóztatja föl ott még némileg az önkény uralmát.« — »Az angolok, csakhogy előmozdítsák a szabadságot, megszüntettek minden közbeeső hatalmat, mely monarchiájok alkatrészét képezi vala. Ha az angolok fönn akarják tartani a szabadságot, nagyon okszerűleg cselekesznek; mert ha el találják veszteni ezen szabadságukat: akkor ők a föld legrabszolgaibb népei közé süllyednének. Ámde nem elég az, hogy a monarchiában meglegyenek az ily közbeeső hatalmak: szükség van ott még oly testületre is, mely a törvények letéti helyét — dépôt des lois — képezze. Ezen letéti helyet csakis azon poli-

tikai testületek képezhetik, a melyek a törvényeket kihirdetik, mihelyt azok meghozatnak, és a melyek a törvényeket emlékezetbe hozzák, valahányszor azok feledésbe találnának menni. A nemesség természetes tudatlansága — l'ignorance naturelle à la noblesse — a nemesség figyelmetlensége, hibás fölfogása a polgári kormányzat felől kívánatossá teszik, hogy legyen egy testület, a mely szünet nélkül elővönja a törvényeket a porból, ahol azok lassanként egészen eltemetve maradnának. A fejedelem tanácsa nem való arra, hogy egy ily letét helyet — dépôt — képezzen. A fejedelem tanácsa már természeténél fogva, letéthelye azon fejedelem pillanatnyi akarátának, a ki a végrehajtást gyakorolja — exécute — de nem letéthelye az alaptörvényeknek. Többet mondok, a fejedelem tanácsa szünet nélkül változik; nem állandó az; nem is állhatna az nagyobb számú tagokból; nem bírja kellő magas fokon a nép bizalmát: tehát nincs azon helyzetben, hogy a népet fölvilágosíthatná, ha nehéz idők következnek; sem arra nem képes, hogy a népet az engedelmességre visszavezérelje. — A despotiai államokban, hol nincsenek alaptörvények, nem létezik törvényletét sem. E körülménynek tulajdonítandó, hogy az ily országokban rendszerént oly nagy ereje van a vallásnak: a vallás képezi itt némi nemét a törvény és az állandóság letétének: és ha nem a vallás tölti be e tisztet: akkor a szokásokat tartják tiszteletben a törvények helyett«¹⁾.

¹⁾ L'Esprit des Loix II, 4 : Les pouvoirs intermédiaires, subordonnés et dépendants, constituent la nature du gouvernement monarchique, c'est à dire de celui où un seul gouverne par des lois fondamentales. J'ai dit les pouvoirs intermédiaires, subordonnés et dépendants; en effet, dans la monarchie, le prince est la source de tout pouvoir politique et civil. Ces lois fondamentales supposent nécessairement des canaux moyens par où coule la puissance: car s'il n'y a dans l'état que la volonté momentanée et capricieuse d'un seul, rien ne peut être fixe; et par conséquent aucune loi fondamentale. Le pouvoir intermédiaire subordonné le plus naturel est celui de la noblesse. Elle entre en quelque façon dans l'essence de la monarchie, dont la maxime fondamentale est, »point de monarque, point de noblesse; point de noblesse, point de monarque.« Mais on a un despote. — Il y a des gens qui avaient imaginé, dans quelques états en Europe, d'abolir toutes les justices des seigneurs. Ils ne voyaient pas qu'ils voulaient faire ce que le parlement d'Angleterre a fait. Abolissez dans une monarchie les prérogatives des seigneurs, du

Ime, ezekben tetőzik Montesquieu tana a monarchiai államformáról, a mint ő ezt a »L'Esprit des Lois« II könyvében, szemben a despotiával és a köztársasággal, meghatározza. Megjegyzem, hogy azon szöveg, melyben Montesquieu II.

clergé, de la noblesse, et des villes: Vous aurez bien tôt un état populaire, ou bien un état despotique. — Autant que le pouvoir du clergé est dangereux dans une république, autant est il convenable dans une monarchie, surtout dans celles qui vont au despotisme. Ou en seraient l'Espagne et le Portugal depuis la perte de leurs lois, sans ce pouvoir qui arrête seul la puissance arbitraire? Les Anglais pour favoriser la liberté, ont ôté toutes puissances intermédiaires qui formaient leur monarchie. Ils ont bien raison de conserver cette liberté: s'ils venaient à la perdre, ils seraient un des peuples les plus esclaves de la terre. — Il ne suffit pas qu'il y ait dans une monarchie des rangs intermédiaires; il faut encore un dépôt de lois. Ce dépôt ne peut être que dans les corps politiques, qui annoncent les lois lorsqu'elles sont faites, et les rappellent lorsqu'on les oublie. L'ignorance naturelle à la noblesse, son inattention, son mépris pour le gouvernement civil, exigent qu'il y ait un corps qui fasse sans cesse sortir les lois de la poussière ou elles seraient ensevelies. Le conseil du prince n'est pas un dépôt convenable: il est, par sa nature, le dépôt de la volonté momentanée du prince qui exécute, et non pas le dépôt des lois fondamentales. De plus, le conseil du monarque change sans cesse; il n'est point permanent; il ne saurait être nombreux; il n'a point à un assez haut degré la confiance du peuple: il n'est donc pas en état d'éclairer dans les temps difficiles, ni de le ramener à l'obéissance. Dans les états despotiques, où il n'y a point des lois fondamentales, il n'y a pas non plus de dépôt des lois. De là vient que, dans ce pays, la religion a ordinairement tant de force: c'est qu'elle forme une espèce de dépôt et de permanence: et si ce n'est pas la religion, ce sont les coutumes qu'on y vénère, ou lieu des lois. — Ez képezi Montesquieu monarchiai államforma-elméletét azon időből, midőn még nem nyilt meg előtte, az angol alkotmány szemlélése folytán, egy új nagy morphologiai lehetőség: a modern alkotmányos monarchia népképviseleti alapon. Midőn Montesquieu a II. könyv e fejezetét megírta, két nagy benyomás alatt állott: Aristoteles befolyása és a parlamentek mint állambírótság által korlátolt francia rendi, különben tisztán személy-uralmat gyakorló francia monarchia képének benyomása alatt. (A »point de noblesse, point de monarque«-ra nézve l. Aristoteles Pol. III, IV (VI) tt. hh. L. »Aristoteles' Staatsformenlehre u. die moderne Staatswissenschaft« című művemet 21—27. ll. Hsl. ö. Paul Janet: Histoire de la science politique: Arist. és Montesquieu. — Bluntschli: Gesch. d. allg. Staatsrechtes u. d. Pol. s. d. XVI. Jahrh. 263. l. kk. teljesen mellőz Montesquieu monarchiai államforma-elméletéből mindent, a mi nem áll összhangzatban a L'Esprit des Lois XI. k. 6. fejezetével: holott épen egy ily szaktörténelmi munkában

könyvének 4. fejezete napvilágot látott, éppen nem vág össze azon szöveggel, a melyben Montesquieu azt a censura alá bocsátotta. Az eredeti szöveg két példányban szállott az utókorra. Egyiket az »Arsénał« könyvtárában őrzik; a másikat Vian szerezte meg magának és használta föl azon biographiai munkájában, melyet az »Académie Francaise« csillogó kitüntetésben részesített, midőn egy nagyon jelentőségteljes díjjal, a Guizot-díjjal jutalmazott. — Vian szerint a II. könyv 4-dik fejezetének bekezdése az eredeti-példányban így hangzik; »Les pouvoirs intermédiaires, subordonnés constituent la nature du gouvernement monarchique.« A censurának ez nem tetszett: rákényszerítette szerzőt, hogy tegye még hozzá e jelzőt: »dépendants.« Sőt rávette Montesquieut, hogy e helyütt még nyomatékosabban emelje ki a fejedelem túláradó hatalmi fölényét. Montesquieu ebben is engedett és belebocsátá a szövegbe eme szöveget, »En effet, dans la monarchie le prince est la source de tout pouvoir, politique et civil.« — Végül, még ezen helyet is, hogy »Le conseil du monarque n'a point la confiance du peuple« cartonnal kellett helyettesítenie és ezen oda módosítania, hogy »Le conseil du monarque n'a point a un assez haut degré la confiance du peuple.« Korjellegző módosítások: benne maradtak a szövegben egész a mai napig. Montesquieu, a ki 1728-ban ama, Voltaire által

lett volna helyén a maga történelmi fejlődésében tagolva vázolni és kritikailag elemezni Montesquieu monarchiai elméletének egész mozaikját. Hsl. ö. Robert von Mohl Gesch. Staatsw. I, 270. kk. — De Brie: Montesquieu (Preuss. Jahrb. 1871.) — Vian: Histoire de Montesquieu d'après des documents nouveaux et inédits, précédée d'une préface de M. Éd. Laboulaye de l'Inst. Éd. 1871.: a cartonokra nézve: 251. l. kk. — A monarchiai államforma-elméletre nézve: 246. l., hol néhány szóval átsurran. — Találó megjegyzéseket tett Montesquieu ezen elméletének egyes mozzanataira M. Oncken: Zeitalt. Friedrich d. Gross. című művében. A »par des lois fondamentales« kifejezés is Aristotelesre vall, helyesebben ennek egyik hibás latin fordítására: mert hisz a *κατά νόμον* azt is téheti, hogy oly törvények szerint, a melyeket a monarcha nem saját maga alkotott, de a melyeket azért mégis megtartani tartozik, a mint-hogy ezt Barthélemy Saint Hilaire a »Politique d'Aristote«-ban a »Pol« III, 9., 1. és kk. höz kifejtette is. — A »dépôt des lois« fogalmára nézve, hogy mennyire lehettek befolyással Montesquieure I. Péter czár reformjai, hsl. ö. Brückner és Gradovski m. tt. hh. — Laboulaye: Oeuvr. d. Mont. ii. hh.

is megmókázott »tour de Gascon«-t elkövette ¹⁾, hogy a mindenható miniszter Fleury bibornok félvezetésére kimetszette a »Lettres Persanes« illető helyeit és azokat a bibornoknak átnyújtandó diszpéndányban holmi ártatlan cartonokkal helyettesítette, — Montesquieu, ki midőn a »L'Esprit des Lois« megírásához fogott, mint Grouvelle jelenti, ²⁾ arról álmodozott, hogy még cancellárjává lehet Franciaországnak, — Montesquieu, mondom, nem vonakodott a censura kedvéért az említett helyeket is megváltoztatni. Ha nem is az államtudomány, az »Ancien Régime« politikai történelme megbocsáthatja neki ez engedékenységet. A kérdés ma csak az lehet, hogy vajjon kiforgatják-e e cartonok Montesquieu szövegét annak eredeti értelméből? Legkevesebb. Csak egy helyütt módosítják, jelentékteljebb mérvben: ott, hol e helyet: »a fejedelem tanácsa nem bírja a nép bizalmát« Montesquieu a censura kedvéért oda-szépítgette, hogy »a fejedelem tanácsa nem bírja kellő magas fokon a nép bizalmát.« Ámde e szépítgető carton is napjainkban csak olyast vezethetne félre, a ki nem hasonlíthatja össze azt az eredetivel. Az oly kritikus ugyanis, a ki tán elkábúlva Montesquieu nagy hirnevétől, művének minden sorában a szerzőre nézve lehető legelőnyösebb értelmet igyekszik minden áron föltalálni, az ily kritikus a jelenlegi szöveg e szavaiból »nem kellő magas fokon bírja a nép bizalmát« — azt vélhetné tán kiolvashatni, hogy Montesquieu, midőn eme sorait leírta, mégis ismerte talán már a parlamentarismust, és hogy nem említi föl e helyütt, ez csak tán oly indokából cred a fensőbb fokú állambölcse ségnek, melyet mi avatlanok ma már nem vagyunk képesek leleplezni.

Legyünk nyugodtak: a carton megvan, és az eredeti is: és e tény elejét veszi minden további kalandos föltevésnek. Montesquieu nem ismerhette még a parlamentarismust, midőn e II. könyvét írta: mert az eredeti szövegben a monarchiai államformáról szólván, ép oly egyszerűleg mint határozottan

¹⁾ Vian, 104. l.

²⁾ Grouvelle: De l'autorité de Montesquieu 1786., 112. l. Il se destina d'abord aux ambassades; ensuite il aspira véritablement à la place de chancelier. Il est impossible que de pareilles vues n'aient pas influé sur ses opinions.«

odanyilatkozik, hogy az ő meggyőződése szerint a monarchiában a fejedelem tanácsa nem bírja a nép bizalmát. Úgy hiszem, ha az angol parlamentarismust ezen időben már csak némileg is megsejtette volna: akkor ezt ily kizárólagos határozottsággal nem mondotta volna.

Amde hogyan is ismerhette volna ő már a parlamentarismust akkor, midőn a II. könyv 4-dik fejezetét írta? Hisz e fejezetben, a mint csak imént hallottuk, még merőben feudális alap az, a melyen ő áll és a monarchiai államformáról beszél! Nem a népképviselőben keresi ő itt még a fejedelem túlmaradó hatalmi fölényének korlátozását, és a fejedelem törvényszerinti uralkodásának biztosítékát, hanem a társadalom rendi tagozatában, mindenek fölött pedig az urak, a nemesség előjogaiban; törvényhozó testületről nem is akar tudni, annál kevesebbé budgetjoggal és ellenőrző jogkörrel fölrüházott parlamentről, sőt nem látszik tudomást venni akarni még a rendi országgyűlések, s az afféle Beschwerdelandtagok jogköréről sem — neki elég a monarchiai államforma biztosítására, szemben a despotiával, egyfelől a nemesség, papság és a kiváltságos városok előjogai, szabadalmi, másfelől pedig az olyan törvényt őrző letét-hely — *depôt des lois* — mint a minő bizonyos tekintetben a *senatus* az Oroszbirodalomban. Neki csak az kell, hogy legyen oly testület, mely kihirdesse a törvényeket, és, ha azok feledésbe találnának meenni, a porból előrántsa azokat. Hogy ki alkossa a törvényeket? Erről ő nem szólt egy szót sem. De minthogy Montesquieu belenyugodott oly *cartouba*, mely vele azt mondatja, hogy a monarchiában a fejedelem a forrása minden politikai és polgári hatalomnak: tehát nem is képzeltető, hogy Montesquieu mást akart volna mondani, mint azt, hogy a monarchiában egyáltalán maga a fejedelem alkothatja vagy alkottathatja csupán és ugyan mindig csakis saját akarata szerint a törvényeket.

Anglia alkotmányát Montesquieu a II. könyvben nem csak hogy még nem ismeri: de egyszerűleg megveti. Lenézőleg beszél itt még az angol szabadságról; arra pedig, hogy Angliát, alkotmányánál fogva, mint a monarchia egyik válfaját elkülönítse: ilyesmire ő itt még csak nem is gondol.

Igen, mert Anglia intézményeiről nincs még neki egy-

átalán semmiféle számbavehető tájékozottsága. Lockeot olvasta már ugyan: de még nem Anglia törvényeit. Különben nem állítaná, minden további kimagyarázás nélkül, hogy az angolok a közbeeső hatalmakat megszüntették, és hogy az angolok lennének a legrabszolgább népe a föld kerekiségének, ha szabadságukat — már t. i. azon szabadság elemeit, a melyekre Montesquieu czéloz — egyszer valahogy el találnák veszíteni. Montesquieu nem beszélhetne így, ha nem uralkodott volna nála még ez időszerint fogalomzavar azon dolgokra nézve, a melyek Angliában a Cromwell-alatti köztársaságban és ennek megszűnte óta történtek; nem tehetne ily nyilatkozatokat, ha már tudomása lett volna azon intézményekről, a melyeken Anglia alkotmánya a XVIII. század első felében, sőt ennek első évtizedeiben már de lege, de jure és de facto nyugodott. A III. könyv 3-dik fejezete azt mutatja ugyan, hogy Montesquieu, midőn a harmadik könyvét írta, már megtudta a XVII. század forradalmi hevenyészeteit az 1688-diki dicsőségteljes forradalom gyümölcseitől amúgy általánosságban különböztetni; de hogy miő államjogi vonások teszik vala Angliát az 1688-diki alapon oly kirivó válfajjá az európai monarchiák sorában: erről, úgy látszik, még csak nagyon homályos sejtelme volt; pedig 1711-ben tettett a lordok házában már azon örökké emlékezetre méltó, államjogilag érvényesült nyilatkozat, hogy Angliában a király minden uralkodási actusáért a miniszterek felelősek. Bővebb kifejtést nyert e nyilatkozat 1739-ben ugyancsak a lordok házában Argyle herczeg; 1741-ben az alsóházban Sir John Barnard által: a »L' Esprit des Lois« első tíz könyvében, sőt mint látni fogjuk, még a későbbiekben sincs nyoma annak, hogy Montesquieunek e nyilatkozatok bármelyikéről is tudomása lett volna.

De nem csak Anglia alkotmányát nem ismeri ő még a II. könyvben; úgy ír ő, mintha a monarchiai államforma csakis azon egyetlen egy alakjában érné el a maga államjogi bevégeztséget, melyet ő im most esetel vala. Szóljunk világosabban: a minta, melyet ő e morphologiai czélra eszményiesít, nem egyéb, mint Montesquieu tulajdon hazája, a parlamentek jogotalmára támaszkodó, különben pedig nemesi és papi előjogokban, kiváltságokban fényesen bővelkedő Franciaország.

Mintha sem Aragoniában, sem Castillában, sem Svédországon, sem Dániában, sem Magyarországon, sem Lengyelországon nem is fejlődtek volna ki már akkor — történelmi alapon — oly válfajai a monarchiának,¹⁾ mint a melyek nem kevesebb

¹⁾ Csaknem megfoghatatlan lenne előttünk azon könnyedség, melyel Montesquieu legkiválóbb államtudományi kritikusi e megdöbbenő hiány előtt szemet húnynak, ha nem tudnók, hogy minő tekintetek befolyásolják vala ezen különben oly érdemdús államtudományi kritikások eljárását. Az alkotmányos képviseleti monarchia ügye épen nem állott még akkor valami szerfölött erősen az európai szárazföld nagy részében, midőn a szárazföldi (főleg német) államtudomány némely tekintélyei amaz irányadó kritikáikat megírták volt: Montesquieu ninbusára az időben a képviseleti monarchiáért küzdő elméletnek még mindig nagy szüksége volt. Ezért, lehetőleg kimélni akarták őt, kit a legdöntőbb befolyású hatalmi körök is különben az alkotmányos monarchia legelfogadhatóbb tanítómesterének ismertek el. Az Aragoniára, Castillára, Svédországra, Lengyelországra, Erdélyre vonatkozó helyeket, III. Andrásunk 1298-diki törvényének kapcsában l. »A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben« című értekezésemben. A dán »Kong-lov«-ra nézve l. a P. Schulmacher működése fölötti irodalmat. — Csupán Angliára nézve kívánom még itt megjegyezni, hogy azon örökre emlékezetes államjogi nyilatkozatról, melynek színhelye 1711-ben a lordok háza volt — »according to the fundamental constitution of this Kingdom, the ministers are accountable for all« (Parl. Hist. VI, 972. Hearn Engl. Const. p. 135. Todd Parl. Gov. of England II, 101.) Montesquieunek tudomása sem volt még, midőn a »L'Esprit des Lois«-t befejezte, sem: ha lett volna róla tudomása, bizonyára másként írta volna nemcsak az első tíz könyvet, de a XI. könyv 6. fejezetét is. Hasonló nyilatkozatot tett 1739-ben a lordok házában Argyle herceg — that the King can perform no act of government of himself, but that all acts of the crown must be presumed to have been done by some minister responsible to parliament — Parl. Hist. X, 1138.; hsl. ö. Hallam: Const. Hist. III, 315. jegyz. Todd, I, 41. — Montesquieu, úgy látszik, ezen nevezetes nyilatkozatról is ép oly kevésbé értesült, mint ahogy nem vette tudomásúl azon nyilatkozatot sem, melyet Sir John Barnard tett 1741-ben az alsóházban: »The King may, it is true, exercise some of the prerogatives of the crown without asking the advice of any minister; but if he does make a wrong use of any of his prerogatives, his ministers must, answer for it, if they continue to be his ministers« Parl. Hist. XI, 1268. Todd u. o. Lord Chesterfield, ha Londonban léte alatt nem hívta föl Montesquieu figyelmét az 1711-diki nyilatkozatra, úgy bizonyára levelezésében sem tette ezt, midőn Montesquieu már Franciaországban volt a francia állambölcsész, sem az 1739-diki, sem az 1741-diki nyilatkozatokra nézve. Egyébiránt, az még tán legkevesebbé valószínűtlen, hogy Montesquieu

ütnek vala el — több rendbeli, igen is lényeges államjogi mozzanatra nézve — egymástól, és egyúttal a Montesquieu által contemplált törvény-letétes, rendi monarchiától, mint a mennyire azok egyfelől a köztársaságtól, másfelől a despotiától különböztek. Hogy Catalonia vagy Erdély elkerülte figyelmét, ez megbocsátható: de hogy a német birodalom alkotmányját is alig érinti, ez megdöbbentő.

Nem fejt ki a monarchiai államforma intézményes követelményeit a III. és a IV. könyvben sem; holott amott a monarchia mozgató erejéről — principe — értekezik, és azt a becsületben, helyesebben becsvágyban véli föltalálhatni, emitt pedig a monarchiai nevelést teszi nagyon is egyoldalú fejtegetés; jobban mondva elmefuttatás tárgyává. Csak az V. könyvben árulja el alapgondolatát. Ez oda megy ki, hogy akkor, midőn Montesquieu e könyvet írta, egyáltalán nem képzelte még modern monarchiát nemesi előjogok, sőt hűbériség nélkül. »A becsvágy az elve, a mozgató ereje ez államformának — így szól Montesquieu 1) — ehhez kell a törvényeknek is alkalmazkod-

1741-ben, kivált a Walpole-krisis alkalmából egy vagy más röpirat útján értesülést nyert Sir John Barnard nyilatkozatáról; és ez esetben a nagy jelentőségű nyilatkozat horderejének némi megértése közreműködhetett nála, az általam alább fölhozandó indokokkal együtt arra, hogy Montesquieu, ki eddig Angliáról oly lenézőleg szólt, még az ő helyszínen papírra tett úti jegyzeteiben is (l. alább), érdemesnek tartsa az angol alkotmányt tüzetesebb tanulmányok tárgyává tenni, a melyek azután a XI, 6. megírásához vezették. — Mennyire egészen más lényegyet nyert és más alakot is öltött volna Montesquieu monarchiai államforma elmélete, ha még, mielőtt a »L'Esprit des Lois« első négy könyvének szerkezetét végleg megállapítja vala, már át lett volna hatva az 1711-diki nyilatkozat fontosságától! Nagyon kevésbé vall tanulmányútjának államtudományilag számbavehető voltára, hogy Montesquieu 18 hónapot töltött Angliában, a nélkül, hogy az angol alkotmány e nevezetes vonásával megismerkedett volna. Hsl. ö. Paul Janet, Robert v. Mohl és Bluntschli kritikáját azon kísérletekkel, melyeket egyfelől Sclopistól (Revue de législation 1870) és másfelől De Brietől (Preuss. Jahrb. 1871) birunk. Gróf Sclopis egyébiránt a legrajongóbb bálványozói közé tartozik a »L'Esprit des Lois« szerzőjének.

1) »L'Esprit des Lois« V, 9: L'honneur étant le principe de ce gouvernement, les lois doivent s'y rapporter. Il faut qu'elles y travaillent à soutenir cette noblesse, dont l'honneur est pour ainsi dire l'enfant et le père. Il faut qu'elles la rendent héréditaire, non pas pour être le terme

nioK. Szükséges, hogy a törvények a monarchiában arra legye-
nek irányozva, hogy a nemesség föntartassék, támogatásban
részesüljön: mert hiszen a nemességnek a becsvágy gyermeke
és atyja is egyúttal. Kell, hogy e törvények a nemességet örök-
södési alapra fektessék: nem azért, hogy azután a nemesség
határkövet képezzen a fejedelem hatalma és a nép gyöngesége
közt, hanem azért, hogy köztök kapcsolatot alkosson. A nemesi
jóságoknak szintűgy megkell hogy legyenek a maguk kivált-
ságai, mint ahogy meg vannak a nemesi személyeknek. Valamint
nem lehet különválasztani a monarcha méltóságát az ő birodal-
mától: szintűgy alig lehet elválasztani a nemes úr méltóságát
az ő hűbérének — fief — méltóságától. Mindez előjogok saját-
lag csakis a nemességet fogják megilletetni, és nem is fognak

---

entre le pouvoir du prince et la faiblesse du peuple, mais le lien de tous
les deux. Les substitutions, qui conservent les biens dans les familles,
seront très utiles dans ce gouvernement, quoiqu'elles ne conviennent pas
dans les autres. Le retrait linéager rendra aux familles nobles des terres,
que la prodigalité d'un parent aura aliénées. Les terres nobles auront des
privilèges comme les personnes. On ne peut pas séparer la dignité du
monarque de celle du royaume; on ne peut guère séparer non plus la
dignité du noble de celle de son fief. Toutes ces prérogatives seront parti-
culières à la noblesse, et ne passeront point au peuple, si l'on ne veut cho-
quer le principe du gouvernement, si l'on ne veut diminuer la force de la
noblesse et celle du peuple. Les substitutions gênent le commerce; le
retrait linéager fait une infinité de procès nécessaires; et tous les fonds du
royaume vendus sont au moins, en quelque façon, sans maître pendant un
an. Des prérogatives attachées à des fiefs donnent un pouvoir très à charge
à ceux qui les souffrent. Ce sont des inconvénients particuliers de la
noblesse, qui disparaissent devant l'utilité générale qu'elle procure. Mais,
quand on les communique au peuple, on choque inutilement tous les
principes. On peut, dans les monarchies, permettre de laisser la plus
grande partie de ses biens à un de ses enfants; cette permission n'est
même bonne que là. Il faut que les lois favorisent tout le commerce que
la constitution de ce gouvernement peut donner, afin que les sujets puis-
sent, sans périr, satisfaire aux besoins toujours renaissans du prince et
de sa cour (!). Il faut qu'elles mettent un certain ordre dans la manière
de lever les tributs, afin qu'elle ne soit pas plus pesante que les charges
mêmes. La pesanteur des charges produit d'abord le travail; le travail,
l'accablement; l'accablement, l'esprit de paresse. — Bluntschli a maga
»Gesch. d. a. Staatsrechts u. d. Politik« című művében egy szóval sem
reflectál ezen hűbérjogi lelkesedésre. Oncken férfinas nyíltsággal tört
pálcázat fölötté. — Hsl. ö. Paul Janet. u. o.

átmenni a népre — peuple — hacsak nem akarjuk megrendíteni azon elvet, a melyen a monarchiai államforma nyugszik, és hacsak nem akarjuk ugyanakkor, midőn a nemesség erejét akarjuk kisebbiteni, a nép erejét is kisebbiteni. A substitutiók feszélyezik ugyan a forgalmat, a család valamely tagja által eladott örökség visszavételi joga, — »retrait lineager« — a pereknek végtelen sorát teszi ugyan elkerülhetlenné és a királyság összes eladott telkei némi tekintetben legalább vagy egy évig uratlanokká lesznek. A hűbérekhez kötött előjogok nagy terhet rónak azokra, a kik azokat elviselni tartoznak. Amde a nemességnek mindezen sajátlagos inconvenientiái eltűnnek szemben azon általános haszonnal, melyet a nemesség a köznek okoz. De ha ez előjogok a népre átruházhatnának; akkor megrendítenének az államforma mozgató erői a maguk összességében, a nélkül, hogy ebből valami haszon háramlanék. A monarchiában meg lehet engedni, hogy valaki vagyona legnagyobb részét csak egyetlen egy gyermekére hagyhassa összves gyermekei közül. Valóban más államformában ily engedély nem is volna helyén, hanem csakis a monarchiában. Kell, hogy a törvények a monarchiában mindazon kedvezményekben részesítsék a kereskedelmet, a melyeket csak ezen államforma alkotmánya nyújtani képes, hogy az alattvalók — sujets — képesítve legyenek, a nélkül, hogy azért elpusztúljanak, eleget tenni a fejedelem és az udvar egyre újjászülető szükségleteinek. Szükséges, hogy a törvények bizonyos rendet állapítsanak meg az adóbehajtás módozataira nézve, nehogy ezen módozatok súlyosabbakká váljanak maguknál a terheknél is. A terhek súlya elsőben munkára szorít, a munka a kimerülést vonja maga után, a kimerülésre a lélek tunyasága következik.« Hozzáteszi egy jegyzetben, hogy a monarchiai államforma a kereskedést csak a népnek — peuple — engedi meg, de nem engedi meg a nemességnek és erre nézve a »De commercio et mercatoribus«-féle codexre hivatkozik, melyről örömmel jegyzi meg, hogy tele van józan értelemmel ¹⁾).

Ily középkoriasan rendies szellem vonúl még Montesquieu

¹⁾ L'Esprit des Loix u. o. Note: Elle ne permet qu'au peuple. Voyez la loi troisième, au code de comm. et mercatoribus, qui est pleine de bonsens.

V. könyvén keresztül. Nem is hivatkozik sem a 10. fejezetben ¹⁾, ahol a monarchia egyik legnagyobb előnyét a végrehajtás gyorsaságában véli föltalálhatni, sem a 11-dikben, ²⁾ az angol intézményekre: hanem hivatkozik Tacitusra, Ciceróra és Retz bibornok emlékirataira. Nem csoda, ha műve ezen részében nyoma sincs még a kormányfelelősségnek. Pedig mily közel jár e kérdéshez éppen e fejezetben! Cicero azt mondja, hogy jó, ha a népnek van vezére, a ki érzi, hogy az ügy ő rá nehezedik. Montesquieut Cicero ez ötlete gondolkodóba ejti: de mi az eredmény? Az, hogy a monarchiában is megvannak némi módon — en quelque fa, on — a népnek a maga tribúnjai. De vajjon, kikre gondol Montesquieu? Nem a népképviselő bizalmából eredő miniszterekre, nem is egyáltalán alkotmányos pártvezérekre, hanem a nemesség legelőkelőbb tagjaira, merőben a rendi kiváltság és előjog alapján. »Bölcs és tekintélyes férfiak, már t. i. főurak, közbevetik magukat, és a zajongók vére lecsillapodik.« »És a fejedelmek nem is féltékenyek e főurak tekintélyére, mert — e rendiek mindenha csak késleltetik a factiók mérgét, rohamosságát, mert hisz nem is lennének képesek az ily urak az e féle factiók ügyét szolgálni.« ³⁾ — Birálja Richelieu bibornok politikai végrendeletét is; elemez-

¹⁾ L'Esprit des Lois V, 10 : De la promptitude de l'exécution dans la monarchie. Hogy mennyire felelt meg e tétel Montesquieu korában éppen Franciaországban a közigazgatásra nézve a valóságnak, l. erre nézve Al. de Tocqueville : »Ancien Régime«-jét. Cic. Legg. III.

²⁾ L'Esprit des Lois V, 11 : Les chefs craignent pour eux-mêmes, ils ont peur d'être abandonnés ; les puissances intermédiaires dépendantes, ne veulent pas que le peuple prenne trop le dessus. Il est rare que les ordres (!) de l'état soient corrompus entièrement (!). — Hsl. ö. Laboulaye i. h.

³⁾ L'Esprit des Lois V. 11 : Dans ces circonstances, les gens qui ont de la sagesse et de l'autorité s'entremettent ; on prend des tempéraments, on s'arrange, on se corrige ; les lois reprennent leur vigueur et se font exécuter. — Combien l'autorité que les princes laissent à de certains ordres pour leur service leur doit être peu suspecte, puisque, dans leur égarement même, ils ne soupiraient qu'après les lois et leur devoir, et retardaient la fougue et l'impétuosité, des factions plus qu'ils ne pouvaient la servir. — Azon forrásokról, a melyekből Montesquieu ezen sajtószertű, államtudományilag teljesen számbavehetetlen, mert történelmileg be nem igazolható tant meríti, Montesquieu a következőket vallja : »Mémoires du cardinal de Retz, et autres (!) histoires.« Jellemző már maga ez idézet is.

geti azon tulajdonságokat, a melyeket a bíbornok egy jó minisztertől megkíván. Ime, ismét egy alkalom rátérni a kormányfelelősség kérdésére. Montesquieu ismét hallgat. Rá nézve a monarchiában kellő kormányfelelősség műve e részében még egyáltalán nem létezik. Az V. könyv 14-ik fejezetében keresztül sugárzik már a hatalmak egyensúlyának előrevetett képlete. De vajjon mit ért ő még itt a hatalmak — puissances — alatt? Nem azt, a mit később: a törvényhozó, végrehajtó és birói hatalmat, hanem egyszerűleg a rendeket, vagy is a nemzet rendi tagozatát. ¹⁾ Nagyon közel jár a kormányfelelősség kérdéséhez. »De la communication du pouvoir«: ez czíme a fejezetnek. Az ember azt hinné, hogy a »L'Esprit des Lois« szerzője itt már csakugyan észre fogja venni az angol és a francia intézmények közti. óriási különbséget. Montesquieu ismét kitér: A római költőt idézi: »Ut esse Phoebi dulcius lumen solet. Jamjam cadentis.« Majd azután érinti a török basák alantas közegeit: de hogy rátérjen a felelősség kérdésére: ez nem jut távulról sem eszébe. Angliáról a 19-dik fejezetben azt mondja, hogy ez egy köztársaság, mely monarchiai forma alá rejtőzik. ²⁾ Az ember ismét azt hinné, hogy a népképviselő bizalmából kifolyó kormány eszméje mondat vele ily apophthegmát. Újra csalódunk. Ezen egész apophthegma nála csak mellékes szóvirág: legfőlebb azon oktani háttére van, hogy Anglia nem követi egyéb monarchiák példáját, hanem irtózik az állandó katonasággal járó veszélyektől. ³⁾ Szóval Montesquieu, bármily közel járjon is a kérdéshez, mindannyiszor egész következetességgel kisíklík azon eszmemenetből, mely őt a kormányfelelősség alap gondolatához vezetheti vala. Igaz, nem is adja ezen egész öt első könyv folyamában legcsekélyebb jelét sem annak, hogy tüzetes tanulmány tárgyává tette volna a vele egykorú európai

¹⁾ V. 14: Pour former un gouvernement modéré il faut combiner les puissances, les régler, les tempérer, les faire agir, donner, pour ainsi dire, un lest à l'une pour la mettre en état de résister à une autre. Hsl. ö. John Locke: On civil government i. h. — Laboulaye i. h. — De Brie i. h.

²⁾ V. 19: Où la république se cache sous la forme de la monarchie. Hsl. ö. Laboulaye i. h.

³⁾ V. 19: combien l'on craint un état particulier de gens de guerre. Laboulaye i. h.

monarchiák államintézményeit. Ódon történetírókat, bölcsészeket, költőket bőven idéz; de egyetlen modern államnak sem adja szervezete alapvonásait még csak a lehető leghalványabb vázlatban sem. Legfőlebb az orosz birodalom ¹⁾ 1722-iki alaptörvényét idézi, mely a czári örökösödésre vonatkozik.

A VI. könyvben sincs nyoma a kormányfelelősségnek. Beszél ő itt Chináról, Japánról, Mazulipatanról, a Koránról. Athenéről, Byzantról, Rómáról: csak arról nem, a miről e könyv címénél fogva okvetlenül szólnia kellett volna: t. i. az államforma, az alkotmány ellen elkövetett büntettek, törvénysértések elbírálásáról és azok jogi megtorlásának módozatairól az európai monarchiákban. Fölidézi az Arkadios és Justinián császárok alatti törvénykezési hires eseteket; fölemlíti La Valette hérczeg perét XIII. Lajos korából: de mélyen hallgat a Danby-esetről, mely egymaga képes lett volna átlakítani Montesquieunek ezen könyvekben lerakott állam-elméletét, ha Montesquieu, midőn e könyveit írta, a Danby-esetet ismerte és annak fontosságát megértette volna. ²⁾ — Helyes, sőt kiforgathatatlan elvet hirdet itt Montesquieu, midőn azt mondja, hogy nem szabad a monarchiában, hogy a fejedelem maga bíraskodjék, és midőn külön fejezetet ír arról, hogy a monarchiában a fejedelem miniszterei se bíraskodjanak. »Nagy inconvenientia az — úgymond — hogy a monarchiában a fejedelem miniszterei maguk hoznak ítéletet a contentiosus ügyekben.« ³⁾ Mintha csak előre sejtette volna azon fényes jövőt, melyet a törvények uralma a közigazgatási bíraskodás majdani megszervezése által fogott vindikálni magának! Egyáltalán pedig állandó törvényszékeket követel a monarchia, és ha nem is egész nyiltan, függetlenséget, a bírák számára. Enyhébb büntetéseket óhajt szabatni a büntettekre a monarchiában, mint

¹⁾ L'Esprit des Lois V, 14.

²⁾ Hogy ez eset fontossága kellő világitásba jöjön, l. Gneist Engl. Vafg. Laboulaye természetesen nem tesz e miatt sem szemrehányást a L'Esprit des Lois szerzőjének. Az 1711. és 1739-diki nyilatkozatokra nézve l. fönnebb.

³⁾ VI. 9: C'est encore un grand inconvenient dans la monarchie, que les ministres du prince jugent euxmêmes les affaires contentieuses. Hsl. ö. Laboulaye. — Hsl. ö. Em. Gimelle: Montesquieu. L'Esprit des Lois. Son influence. Discours à la cour de Chambéry 1874.

a minőkkel azok a despotiában sujtatnak: nem mintha a monarchiai államforma nagyobb műveltségi fokot föltételezne az állampolgárok részéről: hanem csak azért, mert szerinte a despotia mozzató ereje a félelem, a monarchiáé pedig a becsület. ¹⁾ Montesquieunek nemesen érző, emberszerető szíve volt. Ezért ellenezte a kízó vallasásokat; meg is dicséri az angol nemzetet a mért hogy eltörölte e kízó vallasásokat. E reform nem maradt titok előtte; maga is bíró volt még, midőn a »L'Esprit des Lois«-t megkezdte és tanulmányai az összehasonlító büntető jogtudomány terén minden esetre messzebb terjedtek és mélyebbre hatottak, mint összehasonlító alkotmányjogi ismeretei azon időben, midőn főművének első hat könyvét papírra tette volt.

A VIII. könyvben az államformák vezérelveinek elfajulásáról értekezik. ²⁾ Nyilván Aristoteles *παρέχβασις*-ai adták neki e könyv írására az ösztönzetet. Jellegző, hogy e kérdés megvilágítására sem európai, vele egykorú monarchiákból kölcsönöz példákat, hanem egy chinai íróra hivatkozik, a kit idézve talál Du Halde munkájában, és midőn azon megdöntő, lényegesen átalakító hatásról igyekszik számot adni, melyet az alkotmány legcsekélyebb módosítása gyakorolhat az államformát mozzató vezérelvre, csak azt hozza föl, hogy mit mondott Polybios és Livius Carthagóról, meg, hogy miket mondtak Dion, Cicero és Asconius a rómaiak cenzurájáról? Két nagy tanúlságot von le az e könyvben mondottakból. Először azt, hogy a monarchiák akkor fajúlnak el, midőn a testületek — corps — helyesebben a rendek előjogai és a városok kivált-

¹⁾ A »L'Esprit des Lois« érdemei kétségkívül ép oly elévülhetlenek, mint nagyok az igazságügyi politika körül. Ezeket tüzetesen méltányolni egyébiránt nem tartozik jelen értekezés keretébe. Hsl. ö. Sclopis i. h. Laboulaye i. h. — Raynal: Le président de Montesquieu et l'Esprit des Lois. Discours prononcé à la Cour de Cassation. 1865. — Laboulaye: Études sur l'Esprit des Lois. (Revue de droit international et de législation comparée 1869.) — Sclopis: Recherches historiques et critiques sur l'Esprit des Lois. (A turini tudományos Akadémia emlékiratai közt is 1858.)

²⁾ »De la corruption des principes des trois gouvernements.« Hogy Aristotelesre vall, még e czímnél sem veszi Vian (240—259.) észre. Hsl. ö. Laboulaye.

ságai lassanként megszüntettetnek.¹⁾ Elvész a monarchia, ha a fejedelem az által hiszi az ő hatalmát jobban kitűntethetni, hahogy megváltoztatja a dolgok rendjét a helyett, hogy a dolgok rendjéhez alkalmazkodnék. — Elvész akkor is, ha a fejedelem föláldozza az állam érdekeit a fővárosnak, a fővároséit az udvarnak, az udvart pedig a saját maga személyének. A mennyire találó is ez utóbbi megjegyzése: nagyon kétes értékű az államtudományra nézve az előbbi, sőt a mennyiben a rendi előjogoknak örök időkre való consolidatiójára céloz, határozottan útját állja a monarchiai államforma belső életképessége alap gondolatának. Alább vissza fogok térni még e mozzanatra: most csak azt jegyzem meg, hogy Montesquieu a monarchiai államforma elfajulásának kérdését sem a vele egykorú európai monarchiák alkotmánytörténelmével igyekszik megvilágítani. Midőn azt állítja, hogy a monarchia megszűnik monarchia lenni, mihelyt a fejedelem oly intézkedéseket tesz, a melyek lerontják a népnél az ország nagyjai iránti tiszteletet, éppen nem jut eszébe vizsgálódása tárgyává tenni azon jelenségeket, melyeket Dániában a fejedelem szövetkezése az alsóbb néposztályokkal vont maga után, szemben a nemesség előjogaival; és valamint e kérdésben nem a Kong-lovtól kér tanácsot, hanem szertekalandozó szólásformákban mozog: szintűgy, midőn azt óhajtja beigazolni, hogy megrontja a monarchiai államformát és despotiává készíti fajúlni azt, ha a fejedelem közvetlenül belenyúl a kormányzás legkisebb részletébe, a helyett hogy csak az általános fölügyeletét — inspection générale — tartaná fönn magának, nem az európai államok alkotmánytörténelmére, hanem a Tsin és Sui-chinai uralkodóházakra hivatkozik.²⁾ Montesquieu hangsúlyozza — ugyancsak a maga VIII. könyvében — hogy megromlik a monarchiai államforma akkor is, ha a léha lelkek — a király körül — azt hiszik, hogy a fejedelemnek mindennel, a hazának pedig semmivel sem tartoznak;³⁾ tehát tudja, hogy minő követelményeket támaszthatni a király tanácsosai irányában: de

¹⁾ VIII, 6, 7.

²⁾ VIII, 6.

³⁾ VIII, 7: que ce qui fait que l'on doit tout au prince, fait que l'on ne doit rien à sa patrie. Hsl. ö. Laboulaye i. h.

azért ismét nem érzi magát arra indítatva, hogy fölyesse a kormányfelelősség kérdését.

A IX-dik könyvben azon viszonyról értekeznek, melyben a törvények a védelmi erőhöz, a X-dikben pedig arról, a melyben azok a támadó erőhöz állanak. Valljuk be, hogy e két könyv éppen nem alkalmas emelni a Montesquieu monarchiai elméletének értékét: legkevesbbé pedig akkor képes, midőn a »L' Esprit des Lois« szerzője arra oktat, hogy az erődítvények, várak, erődök stb. a monarchiai államforma sajátosságai.¹⁾ »A despotiai államok ovakodnak szert tenni erődítvényekre. Nem mernék azokat senkire sem rábizni, mert a despotiai államokban senki sem szereti sem az államot, sem a fejedelmet.« Így érvel Montesquieu. E szerint II. Fülöp Spanyolországa csak olyan monarchia volt, mint Mecklenburgi Albrecht Svédországa:²⁾ minthogy II. Fülöp várakat öröklött és tartott fönn, sőt építtetett: tehát II. Fülöp monarcha volt, alaptörvények által uralkodott és nem volt despota. Ide megy ki a »L' Esprit des Lois« IX. és X. könyvének elmélete az államformáról.

Elértünk a XI. könyvhöz: tekintsünk vissza. Ha ezt tesszük, nem fogjuk tagadhatni, hogy Montesquieu elmélete a monarchiai államformáról, úgy mint ez a »L' Esprit des Lois« első tíz könyvében letéve van, éppen nem képez haladást, sőt visszaesést mutat még a XVI. században született Jean Bodin monarchiai államforma-elméletéhez képest is:³⁾ John Locke monarchiai államforma-elméletéhez pedig, mely a népképviselőten alapuló monarchiának fejt ki föltételeit, nem is hasonlíthatni.⁴⁾ A »L' Esprit des Lois« tíz első

¹⁾ IX, 5 : Les places fortes appartiennent aux monarchies ; les états despotiques craignent d'en avoir. Ils n'osent les confier à personne ; car personne n'y aime l'état et le prince. Hogy mily világot vet ezen apophthegma Montesquieu államtudományi észlelési modorára, ezt éppen a legkiválóbb kritikusi nem szokták hangsúlyozni.

²⁾ L. Nordenflycht : Gesch. d. schwedischen Staatsverf. 54. köv. II. — Hsl. ö. Laboulaye i. h.

³⁾ Hsl. ö. Baudrillart : I. Bodin et son temps. Tableau des théories politiques et des idées économiques au XVI. siècle. Paris 1853. Bluntschli (Gesch. d. a. Staatsr. u. d. Pol. 262. l.) éppen nem von párhuzamot, noha erre érzi magát indítatva. Hsl. ö. Paul Janet : Hist. de la science politique és Rob. v. Mohl ii. hh.

⁴⁾ E tárgyról bővebben külön értekezésben. Hsl. ö. Oncken i. h.

könyvének monarchiája még valódi hűbéri monarchia, nem ismeri az még sem a népképviselést, sem ennek törvényhozási jogkörét, sem budgetjogát, sem kormányellenőrzési jogát, sem a kormányfelelősséget. Nem ismeri ezen elmélet a politikai szabadságot sem, legkevesebb pedig a monarchiában. Egészen más alapokon nyugszik azon elmélet, melyet a »L'Esprit des Lois« szerzője a XI-dik könyvben nyújt a monarchiai államformáról. Valóban egy egészen új, váratlanul megnyílt világ tágultabb látköre dereng e könyvből felénk. Értem különösen a 6-dik fejezetet, mely e cím alatt »Anglia alkotmányáról« — »De la constitution d'Angleterre« — egy felől fölállítja a hatalmak megoszlásának, mint a politikai szabadság legfőbb és elengedhetlen biztosítékának elméletét, másfelől vázlatát adja azon államformának, melyet még ma is modern alkotmányos monarchiának szoktunk nevezni. E fejezet tartalma nem csak a szaktudomány munkásai előtt, de tágabb körben is sokkal ismertesebb, semhogy azt most e helyütt, hol időm annyira kimerve van, bővebb fejtegetések tárgyává kellene tennem.¹⁾ Jelen értekezésem céljának megfelel, ha csak a következő megjegyzésekre szorítkozom. Montesquieu három hatalmat emleget: a törvényhozó hatalmat — *puissance législative* — a nemzetközi jogtól függő dolgokra vonatkozó végrehajtó hatalmat — *puissance exécutive des choses qui dépendent du droit des gens* — és a polgári jogtól függő dolgokra vonatkozó végrehajtó hatalmat — *puissance exécutive de celles qui dépendent du droit civil.*²⁾ — Hogyan? Tehát nem ad helyet azon végrehajtó hatalomnak, mely a belügyi kormányzásra, a közigazgatásra vonatkozó törvények, pl. a pénzügyi, vagy a választási törvények végrehajtására vagyon hivatva? Legyünk őszin-

¹⁾ L'Esprit des Lois XI, 6. Minthogy e nevezetes fejezettel tüzetes értekezésben kritikailag foglalkozni szándékom: nem akarok jelen értekezésem keretében, azzal bővebben foglalkozni. E fejezet általános tartalma amúgy is annyira köztudomású, sőt a régebbi szabadelvű iskolának annyira — hogy úgy mondjam, katekizmusát képezi — miszerint teljességgel fölmentve érezhetem magamat most, midőn a fősúlyt a tíz első könyv kritikájára kell fordítanom, ezen fejezetnek bővebb taglalásától.

²⁾ U. o. — Hsl. ö. De Brie és Sclopis ii. hh. — Bluntschli e mozzanaton is minden nehézség nélkül átsurran. Hsl. ö. Rob. v. Mohl i. h.

ték. Montesquieu hatalmi elmélete, úgy a mint azt a 6-dik fejezet elején képletbe rakni igyekeznek, e nagy mozzanatra nézve határozottan egy végzetteljes hiányt mutat. »A második hatalom gyakorlása által — mond Montesquieu — a fejedelem vagy pedig az illető tisztviselő — magistrat — békét köt, háborút visel, követeket küld vagy fogad, helyreállítja, védi a külbiztosságot, megelőzi a berontásokat.« Ezen kívül csak még oly végrehajtó hatalmat állít föl, mely — a mint mondja — megfenyíti a büntetteket, és ítél a magánfelek peres ügyeiben.«¹⁾ ez a bírói hatalom, vagyis a mint Montesquieu magát kifejezi, a »puissance de juger.« A belkormányzati, közigazgatási, sőt egyáltalán az államjogi törvények végrehajtása már most melyik hatalom körébe tartozik Montesquieu szerint?

Nagyon sokfélekép igyekeztek egyes államtudományi kritikusok feleletet adni e kérdésre, de mindemez erőlködések végredménye csak az, hogy Montesquieu, midőn e nevezetes fejezetét írta, bírt ugyan tudomással a belkormányzati, közigazgatási törvények végrehajtásának postulatumáról, mert hisz e fejezet folyamában saját maga legélénkebben hangsúlyozza a képviselőtestület azon jogát, hogy utána nézhessen — voir — vajjon az általa alkotott törvények helyesen lesznek-e végrehajtva,²⁾ miután pedig a törvényhozás, a parlament nemcsak büntetőjogi és magánjogi törvényeket alkot, de államjogiakat, és ezek közt közigazgatásiakat is, föl nem tehető, hogy Montesquieu e helyütt az államjogiakat egyszerűleg ignorálni akarta volna — ámde nem érzett magában ösztönt arra, hogy a hatalmak megosztásáról szóló képletébe a belkormányzati, közigazgatási törvények végrehajtásának mozzanatát is betudni igyekezzék. Mindezt itt csak azért hozom föl, hogy jelezzem a szaktudományos műgond azon fokát, a melylyel ezen nagyfontosságú fejezet Montesquieunnél tulajdonkép kidolgozva van. És ezt jó előre tudnunk, nehogy különben mi is azok után induljunk, a kik

¹⁾ U. o. Par la seconde il fait la paix ou la guerre, envoie ou reçoit des embassades, établit la sureté, prévient les invasions. Par la troisième il punit les crimes, ou juge les différens des particuliers.

²⁾ U. o. : Où pour voir si l'on a bien exécuté celles qu'il a faites.
Hsl. ö. De Brie és Sclopis ii. hh.

annyira el vannak telve Montesquieu csalhatatlanságától, hogy bármi kinemegészülésre, hiányra, vagy ellenmondásra bukkanjanak is Montesquieu művében, mindezt nem tárgyilagosan elemezni, hanem föltétlenül mint valami lappangó magasabb fokú állambölcsesség megoldatlan problémáját ámuló tépelődések tárgyává tenni szokták volt. Eltekintve e hiánytól, valamint egyéb gyöngéktől is, melyek, mikép újabb időben többen kimutatták, már magában a föltétlen hatalommegosztás alap-gondolatában gyökereznek, tény, hogy a XI-dik könyv e fejezete végleg szakít a hűbéri monarchiával, és emelkedett hangon hirdeti a két kamrarendszerű képviselőlet alapján nyugvó, modern alkotmányos monarchia föltéteit, és vallja azt, a mit az első tíz könyvben még csak távulról sem érintett, a miniszterek felelősségét a monarchiában. Igen, az uralkodó nem-felelős voltát, és az uralkodó tanácsosainak, ha nem is politikai, hát legalább legalis felelősségét. ¹⁾

Ily ür tátong a »L' Esprit des Lois« első-tíz könyve és a XI. könyv s részben a mű későbbi folyamának egyéb szakaszai között.

Honnét ez ür? Honnét e ki nem egészülések? ²⁾ Honnét ez ellenmondások?

Paul Janet, ³⁾ az »Institut« tagja azt hiszi, hogy mind-

¹⁾ Hsl. ö. Rob. v. Mohl és Samuely: Ministerverantw. Hsl. ö. Gneist: Engl. Verfg. t. h. — Blackstone és De Lolme azért nem fejtik ki a miniszteri felelősséget, úgy mint ez az ő korokban, Angliában már nem csak de facto, hanem de jure is fönnállott, mert egyoldalú merevséggel ragázkodtak Montesquieu tanához, melybe magukat annak nagy nimbusa alatt egészen beleélték volt.

²⁾ Sajnálattal kell itt ismét hangsúlyoznom, hogy Bluntschli, — a ki pedig az »átalános államjog és a politika történelmét« írja vala — egyáltalán nem tartotta érdemesnek e kérdéssel tüzetesen foglalkozni: pedig ha ezt a nevéhez és érdemeihez méltó kritikával teszi vala, akkor, midőn a bajor tudományos akadémia megbizásából különben oly értékteljes művét írja: azon tekintélynél fogva, melynek a német egyetemeken örvendett, az államtudósok ifjabb nemzedéke mindenesetre ösztönt nyert volna e kérdéssel oly mérvben foglalkozni, a mint ezt annak fontossága megérdemli. — L. alább.

³⁾ Revue politique et littéraire 1871 (décemb.) p. 558. Hsl. ö. Vian 90—91. ll. — Hsl. ö. Laboulaye i. h. Saját fiának, De Secondatnak em-

ezt kimagyarázza azon föltevés, melyszerint Montesquieu az első tíz könyvet nagyon korán, csaknem egyidejűleg a »Lettres persanes«-sal, de mindenesetre Angliába jötté előtt, vagyis 1730. előtt írta. Más szavakkal — Vian szerint is — ez azt jelenti, hogy Montesquieu az angol alkotmánynak azon ismeretét, melyet a XI. könyv 6. fejezetében fölhasznál, Angliában az államintézmények és az alkotmányos élet közvetlen autoptikus észlelése folytán, a hely színén, inductiv úton sajátította el, és így szükségkép még Angliában vagy legalább is az itt tett jegyzetek alapján, Angliából hazatérte után azonnal megírta ama hírneves fejezetét Montesquieu. ¹⁾

Én azt hiszem, ép ellenkezőleg minden arra mutat, hogy Montesquieu az első tíz könyvet Angliába jötté, vagyis 1730. előtt még teljességgel nem fejezte be, sőt a XI. könyv 6. fejezetét 14 évvel később, a negyvenes évek dereka táján írta meg. Hogy mért hiszem ezt? Megmondom. Mária Terézia trónját a magyar nemesség 1741-ben mentette meg. Montesquieu a VIII. könyv 9-dik fejezetében magasztalja a magyar nemesség ezen tettét. ²⁾ Ha tehát Montesquieu a »L'Esprit des Lois« könyveit és ezeken belül az egyes fejezeteket azon sorrendben írta meg, a melyben azok sajtó alól kikerültek: akkor nem fejezhette még be 1730. előtt X-dik könyvét azon művének, a melynek VIII. könyvében egy 1741-ben történt eseményről emlékezik. Hogy később ékelte volna be a VIII. könyv szóban forgó fejezetét a már rég készen levő első tíz könyv szövegébe:

---

lékirata, mint e pontra nézve a kritika már rég kimutatta, támpontokat e részben ép oly kevéssé nyújthat, mint D'Alembert »Éloge«-a.

¹⁾ Ezen föltevésen alapúl Bluntschli kísérlete is, jöllehet ezen aitiologiai háttérét az orthodox fölfogásnak egy szóval sem jelzi. Hsl. ö. De Brie és Sclopis ii. hh.

²⁾ L'Esprit des Lois VIII, 9 : Lorsque tant de princes partageaient entre eux ses états, toutes les pièces de sa monarchie, immobiles et sans action, tomberaient pour ainsi dire les unes sur les autres : il n'y avait de vie que dans cette noblesse, qui s'indigna, oublia tout, pour combattre, et crut qu'il était de sa gloire de périr et de pardonner. Ezen sorokat nagyon éles bírálat vezetí be az osztrák ház eljárása fölött szemben a magyar nemességgel: de kissé különösen hangzik, midőn Montesquieu azt mondja, hogy : Elle cherchait chez ces peuples de l'argent qui n'y était pas.

ezt mi sem bizonyítja, sőt egyenesen kizárni látszik azon tény, mely szerint Montesquieu főművének végén két oly könyvet találunk (XXX. és XXXI.), a melyeknek ott léte határozottan elárulja, hogy Montesquieu alig várhatta, hogy kéziratát nyomdába adhassa, és éppen ezért teljességgel nem ért rá a munka megírásának folyamában érvényesülő sorrenden változtatni. A XXX. és XXXI. könyvben ugyanis a frankok hűbérjogáról értekezik, holott a XXIX. könyvben e cím alatti értekezésével »De la manière de composer les lois« — a maga tárgyát már végleg befejezésre juttatja. Mi sem indokolhatja, hogy ezután ismét a hűbéri jogra tér át éppen művének két legvégső könyvében — ha csak nem azon körülmény, hogy Montesquieu a sorrendre nézve éppen nem járt el valami utánzásra méltó műgonddal, hanem meghagyta a könyvek és fejezetek sorrendjét úgy, a mint ezek az ő tollából kikerültek volt. ¹⁾ És ha ez így történt: akkor aligha volt ideje Montesquieunak arra, hogy a magyar nemesség nagylelkű tettét, e rá nézve nagyon is alárendelt adatot, műgondteljesen elhelyezendő, helyet keresgéljen az 1730. előtt megírt könyvek valamelyikében egy 1841-diki esemény dicsérete számára. De maga a hely is, a hova Montesquieu e fejezetet beszorította, maga e hely is azt mutatja, hogy ezen elhelyezési eljárása nem oly műgond kifolyása volt, mint a minőt gyakorolni csak a mű befejezése után lett volna, ha csakugyan akadt volna, érkezése. Valóban sokkal jobban elhelyezhette volna azt az V. könyvben, a hol a nemesség előjogait oly hévvel védelmezi, mint tényleg elhelyezte ezt a VIII-ban, két oly fejezet közé, a melyekben a monarchia mozgató vezérelvének elfajulásáról, és a despotia föltételeiről általános szólásformákban áradozik. Bármit mondjon is elő-

---

¹⁾ Lord Brougham is észrevette ezt: Pol. Philos. III, 51. l. Hsl. ö. Lord Macaulay: Edinburgh Review 1823. — Regnault: Tableaux analytiques de l'Esprit des Lois 1820. — Traité des matières féodales et censuelles 1786. (Vol. V.). Hogy egyébiránt Montesquieu két végső könyve a hűbéri jog tárgyában ma már csak irodalomtörténeti beccsel bírhat: ezt azon szakíróknak, kikre Bluntschli e két könyv értékére nézve hivatkozik, növendékei ma már bizonyára még élesebben fogják hangoztatni, mint még Bluntschli maga tette volt, a ki még nem irodalomtörténelmi, de egyáltalán történelmi becslet említ.

szavában a szöveg ismételt átjavításáról: ¹⁾ a szerkezetre ez nem, legfőlebb a már lekötött helyek iránytani csinosítgatására vonatkozhatik: különben nem meredeznének még ma napság is e műből élénk oly methodologai anomaliák és fogyatkozások, a melyek fölött Lord Brougham és Lord Macaulay méltán annyira megütköztek volt.

De Montesquieunak csakugyan nem is volt ideje ily nagyobb mérvű szerkezeti változásokat tenni művén, annakutána, hogy első XIII könyvét megírta volt. Ezen XIII első könyv csak 1745-ben lett befejezve. ²⁾ Még 1746-ban január 16-dikán azt írta Guasco abbénak, hogy azt sem tudja, hol fog a munkája végződni? Majd ismét arról értesíti, hogy roppant sokat dolgozik; »három nap alatt annyit dolgoztam most, mint egyébkor három hónap alatt« — így kiált föl ugyancsak egyik 1746-ból keltezett bizalmas levelében. ³⁾ Sietségében nagyon is megerőtlette amúgy is gyöngye egészségét, szeme világát csaknem elvesztette. Kimélnie kellett magát; nem tanulmányozhatta többé saját szemeivel a forrásokat, sőt a tollat sem forgathatta többé: leánya olvasott föl neki a forrásul használandó könyvekből, leánya tette papírra tollba mondása után a »L'Esprit des Lois« későbbi könyveit. ⁴⁾ A kézirat ily módon lett befe-

¹⁾ L'Esprit des Lois: Préface: J'ai bien des fois commencé et bien des fois abandonné cet ouvrage; j'ai mille fois envoyé aux vents les feuilles que j'avais écrites; je sentais tous les jours les mains paternelles tomber; je suivais mon objet sans former de dessein (!); je ne connaissais ni les règles ni les exceptions; je ne trouvais la vérité que pour la perdre: mais, quand j'ai découvert mes principes, tout ce que je cherchais est venu à moi; et, dans le cours de vingt années, j'ai vu mon ouvrage commencer, croître, s'avancer et finir. — Mindez igen ékesen hangzik: de nagyobb hasznára vált volna az államtudománynak, ha ez ékes sorok helyett hű chronologiai följegyzéseket bírnánk tőle az egyes könyvek megkezdésének és végleges befejezésének időpontjairól, évről-évre.

²⁾ Vian, 230. l. Hsl. 5. »Lettres-Familières« (1745).

³⁾ Lettres Familières (1746).

⁴⁾ Vian 226 — 7. ll. Sa vue très basse l'avait de bonne heure empêché d'écrire lui-même. Madame Necker: (Mélanges II, 47.) C'est peut être ce qui rendait son style si décousu. — Még fontosabb az, mit Buffon jelent (Hérault de Sechelles, Voyage à Montbard, Vian 227.): Il était si vif que, la plus part du temps, il oubliait ce qu'il voulait dicter,

jezve, sajtó alá rendezve 1747-ben, júniusban.¹⁾ Mindezek tények, melyeket Montesquieunek saját levelei, majd Vian levéltári kutatásai igazolnak. Vajjon ily tényekkel szemben gondolhatunk-e még arra, hogy Montesquieu 1741-ben vagy 1741 után — meghallván a magyar nemesség nagylelkű tettét — erről egy külön fejezetet írt legyen ugyan, de ezt ne oda illesztette be volna, a hol éppen munkájának még folyamatban levő része neki erre kínálkozott? Vajjon a szeme világát féltő, roskadt egészségű ember, ki három nap alatt annyit ír most már, mint az előtt három hónap alatt, erővel azon igyekezett volna-e oly annyira sietős munkája közben, hogy művének állítólag 12 — 15 év előtt írt szakaszaiban keresgéljen s találjon helyet ama, vele egykorú eseményt megörökítő fejezetkének?

Ez nagyon erőltetett föltevés lenne, t. Akadémia! Sokkal természetesebb elfogadni a sorrend chronológiáját úgy mint az előttünk a műben föltárul és bevallani, hogy bizony Montesquieu 1741. előtt egyáltalán nem haladott még előbbre a VIII. könyvnél.

De hát nem járt-e Montesquieu 1730-ban Angliában? Nem tanulmányozta-e ott a hely színén az angol alkotmányos-ságot? Nem szította-e be már ekkor, ott a helyszínén, azon politikai eszmekört, a melynek a XI. könyv 6. fejezetében oly ékesszóló, oly messzeható kifejezést kölcsönöz vala?

E kérdésekre hiteles adatok adják meg a feleletet. Montesquieu közel két évet töltött ugyan Angliában. De kinek a körében élt ő? A XVIII. század egyik legszemélyesebb roué-jának társaságában. Lord Chesterfielddel ennek yachtján jött ő 1729-ben október 31-én Hágából Londonba és mint vendége nála is lakott a South Audley Streetben. Tizennyolcz hónapot

---

en sorte qu'il étaít obligé de se resserrer dans le moindre (!) espace possible. Csak ezen egy Buffon-féle, Vian szerint is teljesen hiteles adatot kellett volna tudomásul venniök Montesquieu államtudományi kritikáinak : és az államtudományi kritika egészen máskép ítélt volna Montesquieu egyes tételeire, sőt egész tanaira vonatkozólag is már eddig, mint a hogy ez történt. — Azon irodalmi segédkezésre nézve, melyet leánya nyújtott Montesquieunek l. Vian 188. l.

¹⁾ Vian 231. l. — Montesquieu: Lettre à M. l'Abbé de Guasco 17. jul. 1747.

töltött e kebelbarátjánál és midőn tőle 1731. tavaszán bucsút vett, nem maradt egy napig sem az alkotmányosság e classikus hazájában, hanem nyomban visszatért Franciaországba. ¹⁾ Más szóval Montesquieu Angliában csak annyit észlelt, csak annyit gondolkodhatott, a mennyit ő Lord Chesterfield oldala mellett észlelhetett és gondolkodhatott. Az élet, melyet Montesquieu itt folytatott, nem az államtudományi buvár és gondolkodó tanulmány útjára emlékeztet, hanem részét teszi azon élv-sovár világfiak saturnaliáinak, a kik Lord Chesterfield vezérlete alatt a XVIII. század ledér társaságának verőfényes magaslatain, legjobb esetben hivalkodó felületességgel sütkéreztek. Látogatások, ebédek, udvarlások, kalandok, tivornyák szakadatlan sorozata gátolta itt Montesquieu tudvagyó lelkét a komolyabb búvárkodásban; nem csekély mérvben vette igénybe idejét az udvar is, melynek úgy az ünnepélyes mint csöndesebb összejövetelein őt Charlotte királyné annyira kitünteté; és ha komoly tanulmányútra látszik is utalni Londonban léte alatti bevásárlatása a »Royal Society«-be: másfelől azon bevezetett tény, hogy tizennyolcz havi időzése alatt csak kétszer jelent meg a parlamentben, mutatja, hogy a »Lettres Persanes« »Temple de Gnide« és »Voyage à Paphos« szerzője lord Chesterfield szárnyai alatt éppen nem annyira az angol államintézmények beható tanulmányozásával, mint inkább egészen másnemű dolgokkal volt itt a helyszinén elfoglalva. ²⁾ Megérkezését és elutazását oly történetkéek világítják be, melyek nem kevesbbé hitelesek, mint a mennyire jellemzők. Alig hogy kiszállott lord Chesterfield yachtjáról, a vig czimborák egyike, Montague herczeg azonnal meghívta őt a maga kastélyába. Montesquieu megjelenik a főrangú vendéglátó házánál, alig teszi be azonban lábát az előcsarnokba: a herczeg inasai megragadják, levetkőztetik és belemártják egy kád jéghideg vízbe és zuhanyt bocsátanak fejére. ³⁾ Rút tréfa volt: de mutatja, hogy azon angol kitűnőségek, a kikkel érintkezett, nem annyira az állambölcsész tisztelet vala benne, mint inkább a hirneves világfit, kit méltónak tartottak a magok czimboraságára. Szintily pajkos

¹⁾ Vian 123 – 127.

²⁾ Montesquieu: Notes sur l'Angleterre. Vian 123 – 7. II.

³⁾ Hardy, Memoirs of Charlemont, 1812. Vian u. o.

tréfát üzött vele tulajdon házi gazdája, lord Chesterfield azon pillanatban, midőn már éppen visszautazandó volt hazájába. Már kocsira voltak téve málhái, midőn betoppan hozzá a dalmú egyik elbocsátott tánczosnője, Sallé kisasszony és levelet hoz neki állítólag Fontenelle-től. Montesquieu átolvassa a levelet és hogy Sallé kisasszony ügyét pártfogásába vehesse, leveteti a kocsiról málháit és még három hónappal tovább marad Londonban. ¹⁾ Ily légkörben természetesen alig maradhatott ideje Montesquieunek londoni tartózkodását arra használni föl, hogy az angol alkotmányt behatólag tanulmányozza. Vegyük hozzá, hogy Montesquieu világhíres életmódja, sűrű udvari tisztelegései és lord Chesterfielddel tivornyázásai mellett még nagyon szorgalmas levelezést folytatott családjával, és nagyszámú, tekintélyes barátaival; ne feledjük, hogy mint nagyban bortermelő és borkereskedő, saját vallomásakép minden alkalmat megragadott, hogy kitűnő borainak az angol társaságban piacot szerezhessen, ²⁾ másfelől saját kertészének majd minden héten részletes utasítást küldött, hogy hová ültesse a fákat, és hogy rendezze a diszítvényeket La-Brèdeben: ³⁾ és befogjuk látni, hogy Montesquieunek Londonban alkotmányjogi és alkotmánytörténelmi tanulmányokra vajmi kevés ideje maradhatott.

De hogy mindez nem pusztá sejtelem: ezt két bevégzett tény érteti meg velünk legjobban.

Egyik az, hogy azon följegyzések, melyeket naplószerű alakban »Notes sur l'Angleterre« cím alatt papírra tett, államtudományi értékű adatot, államtudományi értékű gondolatot, sőt futólagos ötletet is alig tartalmaznak. Van szó e följegyzéseiben elég bőven a bérkocsikról, kövezetről, élelmi

¹⁾ Fontenelle: Oeuvres complètes, Vian 127. »Enfin je Vous demande Votre protection pour elle en toute occasion, ou plutôt je ne Vous demande que de la voir un peu, après quoi le reste viendra tout seul.«

²⁾ Montesquieu: Lettre de 1752. (Cabinet de Gabriel Charavay, Vian, 161. l.): J'ai reçu d'Angleterre la réponse pour le vin que Vous m'avez fait envoyer à mylord Éliban: il a été trouvé extrêmement bon. Le succès que mon livre a eu dans ce pays-là, contribue, à ce qu'il paraît, au succès de mon vin. — Egy másik lord többre becsülte Montesquieu borát, Montesquieu könyvénel: Lettres familières 1741 -- 52.

³⁾ Vian 127. kk. 11.

czikkekről, társadalmi szokásokról, udvari titkokról, udvari pletykákról, a férfiak és nők erkölcsiségéről, helyesebben erkölcselenségéről: annál kevesebb, s annál fölületesebb az, mit e följegyzésekben az angol alkotmányosság jelenségeiről megörökítve találunk. ¹⁾ A legérdekesebb, mert legtüzetesebb még az, a mit a politikai lélekvásárlásról mond: fölismerni benne azonnal a szellemes publicistát, ki egy oly előkelő, nagybefolyású pártembernek kalauzolása alatt áll, mint lord Chesterfield, és a ki oly fékvesztett vesztegetési üzelmek korában egy oly kíméletlen pártember kormányelnöksége alatt szemlélődik, mint Sir Robert Walpole.

Ez az egyik bizonyíték, a másik pedig az, hogy Montesquieunek Londonban nem az az eszme fogamzott meg agyában, hogy Anglia alkotmányáról írjon s egy ily műhöz tegyen előtanulmányokat — mért ez saját fia állítása szerint is csak később történt — hanem az, hogy okait fürkészszte a rómaiak nagyságának és hanyatlásának. ²⁾ Nem lehet eléggé hangsúlyoznunk e tényt, mely kétségbevonhatatlan: a »L'Esprit des Lois« tervezője és megkezdője Londonban tölt tizennyolcz hónapot, és a helyszínén, azon üres óráiban, melyeket Chesterfield házában tanulmányra fordíthat, nem az angol alkotmányról ír, hanem belemerül az ódonvilág szemlélésébe. Valóban, ha nem saját fia, De Secondat értesítette volna az utókort a maga »Mémoire pour servir à l'éloge historique de M. de Montesquieu« czimú emlékiratában e bevégzett tényről: az emberek nehezen fognák elhinni, hogy Montesquieunek nem irigye volt, a ki irodalmi működésének sorrendjéről ily híreket terjesztett.

Ismétlem, Montesquieu — a mint saját fia minden kétséget kizárólag hirül adja — még Londonban léte alatt megkezdte munkáját, a »Considérations sur les Causes de la

¹⁾ Meglepi az embert, ha látja, mily kevésbé méltatták e följegyzések fontosságát Montesquieu államtudományi hírnevesebb kritikussai. Szolgálatot tett a tudománynak Oncken, midőn a figyelmet ezekre fordította (i. h.).

²⁾ De Secondat: Mémoire: et il lui en resta encore assez de temps pour commencer ces lectures immenses qui ont été la base de son ouvrage sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains. — Vian tt. hh. Hsl. ö. Laboulaye i. h.

grandeur et de la décadence des Romains«-t. Hogy történhetett ez? Nem az ódon Róma romjai lelkesíték őt e vállalkozásra, mint később Edward Gibbont: hanem azon hírnév, a melynek egy angol alsóházi tagnak, Mr. Moylenak ¹⁾ hasonlártyú műve akkor éppen a felsőbb angol körökben örvendett. Érdekes eszmecserek folytak a tudománykedvelő highlifeben s valószínűleg az udvarnál is, hol a királyné egykor rendkívül kitüntette volt Newtont és Lockeot és később is örömet társalgott tudományos férfiakkal. A döntő ösztönzést egyébiránt bizonyára azon értekezés adhatta neki, melyet az öreg Stanhope ²⁾ ír vala a rómaiak nagyságáról, s a melyet Chesterfield házában, ki maga is Stanhope volt, minden bizonynyal föltárlhatott. Paruta ³⁾ művét láthatta Velenczében vagy Florenzben; Saint Évremont ⁴⁾ könyvét ismerhette még Franciaországból, valamint Bellendenét ⁵⁾ is, melyet mint már Hallam fölismerete, határozottan utánzott is. Mind ez előzmények nem lelkesítették. Londonban kellett előbb azon sajnós tapasztalatot tennie, hogy a tudománykedvelő highlifeben sem veszik még az ő eddigi műveit oly komolyan, mint Moyle és Stanhope értekezéseit: elhatározta tehát még Londonban léte alatt, hogy nem éri be »Sylla és Eukrates« című rég megírt párbeszédével, hanem önálló nagyobb oknyomozó művet fog írni a rómaiak nagyságáról és hanyatlásáról, művet, mely elhomályosítsa mindazt, a mi e téren eddig megjelent.

Vajjon nem-e a »L'Esprit des Lois« folytatására gondolt volna-e inkább Montesquieu, ha annyira haladt volna már e nagy művében még Londonba érkezete előtt, mint ezt némelyek hinni hajlandók? Vajjon nem-e inkább az angol alkotmány ecsetelésére gondolt volna-e ő ez esetben Londonban és nem arra, hogy azt kutassa, hogy a rómaiak az ő katonai erényeiket és hódítási sikereiket minő okoknak köszönhetik vala?

¹⁾ An Essay on the Government of Rome. L. bőv. azon értekezésében, mely Montesquieu fölött, a tübingeni »Zeitschrift f. d. gesammten Staatswissenschaft« című folyóiratban jelenik meg.

²⁾ U. o.

^{3—5)} Hsl. ö. Mezières de l'Acad. franc. Étud. sur les oeuvres politiques de Paul Paruta — Réflexions sur les divers génies du peuple romain. — Hallam: History of the Literature XV-XVII. cent. Vian 148. l.

Hogy mikor hozta létre Montesquieu a »L'Esprit des Lois« első tíz könyvét: ezt ép oly kevésbé tudjuk megmondani, mint azt, hogy mikor írta meg végleges alakjában a XI. könyv 6. fejezetét, mely Anglia alkotmányának oly nagy hírnevet szerzett már a múlt században. Montesquieu fia említett emlékiratában azt állítja, hogy 1733-ban kezdett írni atyja az angol alkotmányról, de még ekkor nem a »L'Esprit des Lois« számára, hanem hogy mint külön értekezést adja ki egyidejűleg a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól írt munkájával.¹⁾ Már maga e körülmény oda mutat, hogy 1730-ban nem haladhatott még Montesquieu a X. könyv végéig: van azonban egy más körülmény is, melyből még határozottabb következtetésekre juthatunk. A »Considérations« első kiadása 1734-ben látott napvilágot. Ezen első kiadásban van a 9-dik fejezet végén egy jegyzet, mely nem fordul elő a későbbi kiadásokban. Mi van e jegyzetben? Egy nevezetes nyilatkozat, mely elárúlja, hogy akkor még, midőn Montesquieu e jegyzetet sajtó alá adta, egyáltalán nem becsülte még sokra az államformák tudományát. Azt mondja ugyanis e jegyzetben: sokan hibásnak tartják Róma államformáját, miután az a monarchia, aristokratia és népuralom — état populaire — vegyülete volt; ámde — teszi hozzá — »la perfection d'un gouvernement ne consiste pas à se rapporter à une des espèces de police qui se trouvent dans les livres des politiques.« Montesquieu utóbb elnyomta e jegyzetet: nem is fordul az elő a későbbi kiadásokban.²⁾ Vajjon mi lehetett ennek az oka? Nehezen fogják kitalálni azok, kik kétségenkívülinek tartják Paul Janet föltevését, és azt szeretik hinni, hogy Montesquieu a »L'Esprit des Lois« első tíz könyvét már csakugyan 1730. előtt véglegesen befejezte volt. Hisz az első négy könyvben, sőt még az ötödikben, hatodikban, hetedikben és nyolczadikban is az egész szöveg az államformák köré vagyon csoportosítva; az első négy könyvben pedig alig van egyéb, mint szellemes eszmetörédékek a fölött, a mit az állambölcsészek, vagy ha úgy tetszik,

¹⁾ Mémoire i. h. L. bőv. értekezésemet a Zeitschr. f. d. ges. Staatswissenschaft-ban.

²⁾ Parrelle: Oeuvres de Montesquieu VII, 95. »Note supprimée«, hsl. ö. Laboulaye i. h.

államtudósok — des politiques, mint Montesquieu mondja — az államformákról hirdetnek. De ha nem abból indulunk ki, hogy bevégezett, megrendíthetlen ténynek kell tartanunk az első tíz könyvnek 1730. előtti végleges befejeztetését, ha elfogulatlanul bíráljuk a nyomokat és mérlegeljük az esélyeket: akkor nem gondolhatunk egyebet mint hogy Montesquieu akkor, midőn az államformák természetét fejtegető íróról oly lenézésteljes jegyzetét sajtó alá bocsátotta, vagyis 1734-ben még egyáltalán maga sem tudta, hogy az ő főművének, melyhez anyagot már oly régóta gyűjt vala, hogy mondom e főművének első négy, helyesebben a második, harmadik és negyedik könyve maga sem tartalmaz majd a végleges szerkezetben egyebet, mint az államformabuvárok tanai fölötti szellemes elmefuttatásokat és eszmetöredékeket. Egy oly nagy író, mint Montesquieu csak addig szólhatott ily lenézőleg az államformákról szóló könyvek felől, míg maga is könyvet nem írt az államformákról. Mihelyt erre adta magát: föl kellett hogy ébredjen benne az elhatározás, letörölni olvasóinak emlékezetéből azon nyilatkozatát, melyet egykor az államformákról szóló könyvek ellen tollából kisiklani engedett volt. Elnyomta tehát egyszerűleg e jegyzetet a későbbi kiadásokban. ¹⁾

Merész állításnak látszik, a mit mondtam, de csak látszik: mert éppen ezen életévei Montesquieunak elválaszthatlanok egy oly körülménytől, mely az én föltevésemmek, nézetem szerint, a legnagyobb valószínűség hátterét kölcsönzi.

Montesquieunak, La-Brèdeben saját könyvtárában, bőven állottak görög és római írók művei rendelkezésére. ²⁾ Előszere-tettel lapozgatott ő ezekben kora ifjúsága óta; kétségbe nem vonható, hogy azon nagy anyaghalmozban, melyet a »L'Esprit des Lois«-hoz már a huszas évek eleje óta gyűjtögetni megkezdett, nagyszámmal lehettek idézetek, jegyzetek görög, római írókból is. A »Politique des Romains dans la religion« című kis értekezése és a »Sylla és Eukrates« cím alatt megjelent pár-

¹⁾ Hsl. ö. Dareste: L'Histoire romaine dans Montesquieu (Mémoires lus à la Sorbonne) 1866. Laboulaye: Études sur l'Esprit des Lois de Montesquieu. Revue du droit international et de législation comparée 1869.

²⁾ Vian 224. kk. II.

beszéde mutatja, mennyire igyekezett belemerülni az ódon világ politikai gondolkodásmódjába: de elárúlja egyúttal azt is, hogy ez neki, a különben oly nagy írónak, mily kevésbé sikerült. ¹⁾ Valóban nem teszünk szolgálatot az államtudomány történelmének, ha elhallgatjuk abbéli meggyőződésünket, hogy Montesquieu minden előszeretete mellett az ódon világ írói iránt, sem birt azokban kellő, részletekbe ható, hogy úgy mondjam, reálphilologiai tájékozottsággal. Hogy görög irodalmi, sőt nyelvi ismeretei nem voltak alaposak: ²⁾ ezt azon sajtószertű nevelésnek, illetőleg tanfolyamnak kell betudnunk, a melyet éppenséggel végzett volt: de hogy latin nyelvismeretei sem lehettek oly természetűek, a melyek őt a római írókban önálló, sikeres buvárkodásra képesíthették volna, erre is vannak bizonyítékaink. ³⁾

Szemben e tényekkel csakis egy mód van kimagyarázni, egyfelől a »L'Esprit des Lois« első tíz könyvének túlyomólag görög, római forrásokra támaszkodó természetét, másfelől pedig megállapítani azon időpontot, a melytől az államtudományi kritika ezen első tíz könyvnek végleges kidolgozását keltezhetni fogja; és ezen egyetlen mód: belenyugodni abba, a mi Bernadaunál a Saint-Mauri benzés irodalmi közreműködéséről megírva van, a mit Chaudonék hirdetnek, s a mit Vian csak futólag érint ugyan, de a mire a benzés-rend jubileuma alkalmából is oly méltó önérzettel hivatkozhatott. ⁴⁾ A tényállítás ez. Egy saint-mauri benzés elhagyta kolostorát és polgári öltönyben La-Brèdeben Montesquieunél keresett menedéket. Montesquieu befogadta őt elsőben házába, majd azután bizalmába. A menekült benzés két éven át élvezte Montesquieu vendégszeretetét. És mivel hálálta meg e vendégszeretetet? Maga Vian sem tagadhatja: azzal, hogy kutatásokat tett Montesquieu számára azon mű érdekében, a melyet a »L'Esprit des Lois« tervezgető szerzője éppen abban az időben a rómaiak

¹⁾ L. értekezésemet a »Zeitschr. f. d. g. Staatsw.« 1884., III. és IV. füzetében.

²⁾ L. u. o. — ³⁾ U. o.

⁴⁾ Bernadan Mss Renseignements donnés par L. M. Chaudon. — Vian 146. Jellemző, hogy Vian még csak a nevét sem említi a szóban forgó tudós benzésnek! L. tüb. ért.

nagyságának és hanyatlásának okairól szándékozik vala megírni.¹⁾ A benzés nagy jártassággal bírt az ódon remekírókban; ódon irodalmi ismeretek, különösen a latin fordításban is meglevő görög írók ismeretének tekintetében csak kevesen versenyezhettek vele az akkori Franciaországban. Legnagyobb részét a »*Considérations*« buvárlati anyagának határozottan e tudós benzés gyűjtötte egybe, sőt kritikailag át is szűrte Montesquien számára. Ezt ma még sokan elhallgatják ugyan: de nyíltan alig vonja ma már valaki kétségbe²⁾.

De ha ily nagymérvű segédkezésben részesülhetett Montesquien a rómaiak nagyságáról, hanyatlásáról szóló munkájának megírásánál: vajjon nem ugyan e segédkező kézből vehette-e Montesquieu azon ódon irodalmi és törvényhozási anyagot is, legalább részben, a melyre a »*L'Esprit des Lois*« első tíz, illetőleg első négy könyve oly túlnyomólag van ráépítve?

Mi sem gátol bennünket abban, hogy e nézetet elfogadjuk, t. Akadémia! Sőt vannak nyomok, a melyek egyenesen csakis e lehetőségre utalnak. A »*L'Esprit des Lois*« első tíz könyvének ódon, görög és római anyagát legnagyobb részét ugyanazon római és görög írók szolgáltatták, a kiket a benzés segédkezése mellett dolgozó Montesquien a »*Considérations*« kidolgozásánál is fölhasználta, és ha oly tuláradó mérvben foglalkozik is Montesquieu a »*L'esprit*«-ben Aristotelessel — lapangva még többet mint bevallva — úgy Aristoteles kincseit is ép úgy ez a tudós benzés tárhatta föl előtte egész gazdagságukban, mint a hogy föltárhatta előtte Andokidest, Libaniost és Prokopot. 1732-ben jött a tudós benzés a la-brèdei kastélyba: és meglephet bennünket, hogy 1732. előtt megjelent műveiben alig van nyoma annak, hogy ismerte volna Aristoteles Πολιτικά-ját. De már az 1734-ben megjelent »*Considérations*« 9-ik fejezetében az összhang eredetéről szóló szóvirága Aristotelesre vall — igaz, hogy III. Napoleon császár, ki oly gyakran hivatkozott, mint ő nevezé, a »philosophe français« e szó virágára, ennek aristotelesi eredetéről nem bírt tudomással — és a »*L'Esprit*« első könyveiből csak úgy özönlik felénk az a sok gondolat, az a sok ötlet, melyet Montesquieu kevés módosítás-

¹⁾ Vian 146. l.

²⁾ Hsl. ö. értekezésemet a tübingeni »Zeitschr. f. d. g. Staatsw.«-ban.

sal vagy minden módosítás nélkül Aristotelestől kölcsönzött. Barthélemy Saint Hilaire ¹⁾ is rámutat nem egy ily kölcsönzésre: Vian nem hiszi. Es ez természetes, ha az ember Montesquieut ismeri, de Aristotelest nem ismeri: akkor nem ítélhet bölcsebben a kettő között vont párhuzam fölött. — Másfelől még más munkasegéde is volt Montesquieunek a »L'Esprit des Lois« túlnyomólag ódon anyagra támaszkodó könyveinek megírásánál: e másik ségéde Barbeyrac, a Puffendorf művének francia fordítója és tudós commentatora volt. De itt nem az ember, hanem annak már kinyomatott, megjelent és meglehetősen elterjedt könyve nyújtotta neki az irodalmi ségédkezést. Már maga Puffendorff műve »De jure naturae et gentium« jelentékeny készletét értékesíti az ódon anyagnak; Barbeyrac ez anyagot a maga fordítói jegyzeteiben még jobban fölszaporította. E jegyzeteket használta föl, mint Vian is beismeri, ²⁾ Montesquieu a »L'Esprit des Lois« megírásánál, azokon kívül, a melyeket a tudós st. mauri benzés juttatott íróasztalára.

Ne csodálkozunk tehát, hogy az első tíz könyv, különösen pedig a másodiktól bezárólag a nyolczadikig, annyira áradozik ódon, görög és római írók gondolatainak, görög és római törvényeknek többé-kevésbé modulált visszhangjától. Hisz a kincsbánya, melyből Montesquieu merített, a görög és római idézetek tárháza volt. Nem tartozik jelen értekezésem keretébe kritika alá vonni azon módot, a hogy Montesquieu ez ódon anyagot értékesíti vala. Ernesti, Heyne bizonyára nem merítették ki mindazt, a mi fölött a reálphilologok Montesquieu művében megütközhetnek; ámde ha nem is terjeszkedhetem ki mindazokra, a mik Heyne és Ernesti ³⁾ után is reálphilologiai, sőt egyáltalán philologiai szempontból Montesquieu műve

¹⁾ Politique d'Aristote. — Egyébiránt a Montesquieunek Aristotelestől kölcsönzött helyeiről szóló irodalom kritikáját érdemes lenne államtudományilag megkísérteni, miután eddig csak nagyobb részt oly philologok szóltak e kérdéshez, a kik nem államtudományi szakemberek is egyúttal.

²⁾ Vian i. h.

³⁾ Ernesti: Animadversiones philologicae in librum francicum de Causis Legum. Lugd. Batav. 1764. — Crévier: Observation sur le livre de l'Esprit des Lois 1764. — Heyne: Opuscula Academica 1796—1811.

ellen fölhozandók lennének: azt az egyet mégis meg kell jegyeznem, hogy Aristoteles Πολιτικά-jának és egyáltalán a görög politikusoknak azon helyeit, a melyekben az ἀρετή-ről van szó, teljességgel félreértette. A saint-mauri benzés vagy maga sem birt a felől tudomással, hogy az az ἀρετή, ¹⁾ a melyről a görög politikusok szólnak s a melyet a latin fordítók leggyakrabban e szóval »virtus« szoktak visszaadni, éppen nem azt a fogalmat jelenti, a melyet a franczia e szóval: »vertu« kifejez; mondom, a st.-mauri benzés vagy maga sem birt erről tudomással, vagy pedig nem ért rá figyelmeztetni Montesquieut, hogy ne használja ott, hol ódon aristokratiáról, demokrátiáról beszél, e szót »vertu«, nehogy fogalomzavart támaszson. Volt legyen bárhogy: tény, hogy Montesquieu az első négy könyvön át következetesen e szót használja »vertu«, valahányszor azt akarja kifejezni, a mit Aristoteles és egyáltalán a görög politikusok akarnak kifejezni, midőn ἀρετή-t írnak: és ez által oly benső ellenmondásokba, sőt képtelenségekbe bonyolítja magát, melyek művének éppen nem válnak előnyére. E rút tévedését Montesquieu csak akkor értette meg, midőn az első négy könyv már kinyomva volt. Hogy tehát helyreüsse e csorbát, a »Préface« elé egy »Avertissement«-t ékelt be, és abban kijelenti, hogy az első négy könyvben nála »vertu« a köztársaságban nem erényt jelent, hanem a haza és az egyenlőség szeretetét. »Pour l'intelligence des quatre premiers livres de cet ouvrage, il faut observer que ce que j'appelle vertu dans la république est l'amour de la patrie, c'est à dire l'amour de l'égalité.« ²⁾ Sajátságos egy mentegetőzés az igaz; azonosítani a hazaszeretetet az egyenlőség szeretetével, kivált midőn első sorban az arisztokratiai államformáról van szó: de bennünket itt most csak annyiban érdekelhet, a mennyiben világot vet a négy első könyv genesisére. Tisztán, világosan kiderül ebből, hogy az első négy könyv nem egybehasználó alkotmánytörténelmi tanulmányoknak, nem is a szerzővel egykorú államintéz-

¹⁾ L. »Elemente der Politik« című művem »Die Staatsformenlehre des Aristoteles u. d. moderne Staatswissenschaft« című értekezését.

²⁾ L'esprit des Loix: Avertissement de l'auteur. Paul Janet nem terjeszkedik ki e kérdés tüzetes megvitatására; hsl. ö. Sclopis i. h. Bluntschli távulról sem érinti.

mények tanulmányozásának köszönheti első sorban létrejöttét, hanem túlnyomóan Aristoteles és egyéb ódon anyag irodalmi földolgozásának.

És ez igen természetes.

Sem Puffendorff-Barbeyrac jegyzetei, sem a saint-mauri benczés előmunkálatai nem voltak alkalmasak arra, hogy Montesquieu figyelmét nagyobb mértékben rátereljék az európai modern alkotmánytörténelemre.

Hogy ne lenne tehát oly tátongó az ür, t. Akadémia! mely elválasztja a monarchia elméletét, úgy mint az az első tíz könyvben föl van építve, a monarchia azon elméletétől, mely a XI. könyvben megörökítve lön? Nem onnét ered ezen ür, mintha Montesquieu az első tíz könyvet Angliába jötte előtt, a tizenegyedik könyvet pedig az Angliában nyert friss benyomások alatt írta volna. Nem. — Kimutattam, hogy a tíz első könyvet Montesquieu egyáltalán nem fejezhette be 1730. előtt, sőt minden valószínűség szerint 1741-ben még a VIII. könyv sem volt befejezve. Montesquieu rég megjárta volt Angliát és még mindig azon szegényes, középkorias monarchia lebegett csak előtte, melynek képét az általa szemlélt hűbéri monarchiák tárták föl előtte. Mért? Mert Angliában a helyszinén nem tett behatóbb alkotmányjogi tanulmányokat, és mert, a helyett, hogy Európa egyéb modern monarchiai intézményeinek természetét közelebbről tanulmányozni igyekezett volna: még mindig csak azon anyaghalmaz irodalmi földolgozásába volt belemerülve, a melyet a saint-mauri benczés számára előkéréselt, vagy a melyet Puffendorff-Barbeyracnál készen talált. Egészen más természetű volt azon ösztön, mely Montesquieut arra indította, hogy midőn a XI. könyvét papírra teszi vala, Anglia alkotmányára függeszse szemeit és oly föltételeit fejtse ki a politikai szabadságnak, a melyek egyáltalán nem illenek bele az ő eddigi monarchiai államforma elméletébe. Nem az, a mit saját szemeivel Angliában látott, terelte őt ez új irányba: hanem az, a mit az angol alkotmányról évekkel hazatérte után La-Brédeban olvasott. Nem az angol alkotmányos élet közvetlen autoptikus szemlélése nyitotta föl az ő szemeit: hanem egy nevezetes esemény, egy nagy kiábrán-

dulás és egy könyv. Helyesebben a politikai röpiratok egész raja ¹⁾).

Az esemény Sir Robert Walpole bukása volt. Már a »Lettres Persanes«-ban odanyilatkozott Montesquieu, hogy az oly monarchia, mint az angol, nem fog sokáig fennállhatni ²⁾. Valódi dogmává erősödött meg benne e hit, midőn Angliában járt, de Lord Chesterfield szárnyai alatt alig bírt egyéb tanúlságot még levonni az angol alkotmányos élet szemléléséből, mint azt, hogy ezen országban iszonyú mérvekben üzik a választási visszaéléseket, s különösen a politikai lélekvásárlást. Kiri e pessimistikus fölfogása a »Notes sur l'Angleterre« azon kevés soraiból, a melyekben az angol politikát érinti. 1731-ben is, midőn már másfél éven át színről-színre szemlélhette volt az angol parlamentet, ép oly határozottan kicsinyelte ő, sőt megvetette, hogy ne mondjam, gyűlölte ő az angol alkotmányosságot, mint 1721-ben, midőn még csak John Locke könyvének fölületes lapozgatásából ismerte azt. Igen, még 1731-ben is azt jósolja a »Notes sur l'Angleterre«-ben, a mit jósol vala tíz évvel ezelőtt a »Lettres-persanes«-ban: hogy Angliában a monarchia a legrövidebb idő alatt bukni fog — és vagy despotia lesz belőle, vagy köztársaság. E mellett az angol államférfiakra ő 1731-ben ép oly keveset ad, mint a megvásárolható választókra. »Les Anglais ne sont plus dignes de leur liberté. Ils la vendent au roi, et si le roi la leur redonnait, ils la lui vendraient encore.« »Az angolok nem méltók többé az ő szabadságukra. Az angolok eladják azt a királynak és ha a király vissza találná nekik ajándékozni a szabadságot, akkor újra eladnák neki azt.« Így szól ő a »Notes sur l'Angleterre«-ben. »Un ministre ne songe qu'à triompher de son adversaire dans la chambre basse; et pourvu qu'il en vienne à bout, il vendrait l'Angleterre et toutes les puissances du monde.« »Angliában a miniszterek nem gondolnak egyébre, csak hogy leverhessék az alsóházban ellenfeleiket; hogy ezt elérhessék, képesek lennének magát Angliát és vele együtt a világ összes hatalmasságait

¹⁾ L. értekezésemet Montesquieu fölött a tübingeni »Zeitschrift«-ben. — Caro : Journal des Savants 1878. p. 437.

²⁾ L. értekezésemet a tübingeni »Zeitschrift«-ben. 1884.

áruba bocsátani.«¹⁾ — Ily benyomásokkal tért vissza Montesquieu 1731-ben Angiából. Nem a bámulat hangja ez, sőt bizonyára még csak nem is a tiszteleté. Oly államot, melynek alkotmányosságáról Montesquieu ily megvetőleg nyilatkozott még 1731-ben is, ily államot bizonyára nem fogott volna ő soha mintaképül odaállítani a politikai szabadság megtestesítésére, a modern alkotmányos monarchia számára — ha közbe nem jön oly esemény, mely egészen más világitásba fogta helyezni előtte az angol alkotmányosság értékét.

1741-ben, február 13-kán, egy felirat lön indítványozva a lordok házában a királyhoz, hogy mozdítsa el örök időkre Sir Robertet az ő tanácsából. Hasonló felirati indítvány tétetett az alsóházban is. Mindkét indítvány kisebbségben maradt ugyan; de az új választások csakhamar létrehozták a többséget Walpole ellen. Erős vereségeket szenvedett Walpole már a választási kérdések tárgyalása alkalmával is: látta a hangulatot, nem tartotta czélszerűnek tovább erőltetni a dolgot; önként lemondott. 1742-ben történt,²⁾ midőn Montesquieu — a fönnebbieik értelmében — körülbelül éppen a X. könyv végére ért. Walpole bukása a legközelebből érdekelte Montesquieut, már csak azon benső viszonynál fogva is, a melyben e nevezetes miniszter egyik legsikerteljesebb ellenfeléhez, lord Chesterfield-höz állott. De még jobban érdekelte őt a legközelebbi jövő. És ime, elálmélkodva tapasztalta, ő, ki az angol monarchia bukását már oly régóta jósolgatja vala; mondani, álmélkodva tapasztalta most ő, hogy nem történik semmiféle catastropha, hanem az angol alkotmányosság megtalálja a correctivumot saját magában. Walpole helyét egész csendben, egész simán új miniszterelnök foglalja el, ő maga pedig fölmegy mint peer Earl of Orford a felsőházba. Wilmington, Pelham³⁾ egymásután beleülnek, a király kinevezése folytán, a kincstár első lordjának székébe, és a világ sora, sőt a kormányzás is tovább folyik a nélkül, hogy az angol monarchia, akár a despotia, akár a köztársaság felé látszanék hanyatlani.

¹⁾ Notes sur l'Angleterre. Hsl. ö. Oncken i. h.

²⁾ Parl. Hist. és Todd tt. hh.

³⁾ U. o. A Pulteney cabinetről; u. o. Lord Mahon és Gneist i. h. Hsl. ö. Sir Thomas Erskine May: Hist. engl. Const. tt. hh.

A tömérdek röpirat közül, melyek 1729 óta Angliában alkotmánykérdéseket feszegettek, kétségkívül Lord Bolingbroke kísérletei voltak azok, a melyek a »Craftsman«-ben az angol alkotmány jelentőségéről Montesquieut leginkább tájékoztathatták. ¹⁾ Montesquieu nem szerette Bolingbrokeot, mert ez kicsinylőleg bánt vele Chesterfield házában. Sőt valódi ellenszenvet érzett iránta, elannyira, hogy képes volt elfátyolozva még a bill of attainder is ótalmába venni, csak azért, mert Bolingbrokeot is egy ily bill of attainder sújtotta volt. ²⁾ Ebből megérthetni, hogy mért nem igyekezett Montesquieu mindjárt Angliából hazatérte után a magával hozott »Craftsman« tanulságaiba belemélyedni. Walpole bukása után azonban erőt vett rajta, helyesebben személyes ellenszenvén a kíváncsiság: áttanulmányozta tehát apróra Bolingbroke értekezéseit, és azon benyomások alatt, a melyeket azokból merített, komolyabban kezdett ő maga is gondolkodni az angol alkotmányosság természetéről.

Időközben nagy kiábránduláson ment keresztül. Évek során át azon reménnyel kecsgettette magát, hogy, mint Grouvelle is bizonyítja, az udvar kegyéből el fogja érni legfőbb vágyát, a Franciaország kancellárjának méltóságát. ³⁾ Walpole bukásának idején Montesquieu már letett volt ez álomképről. Nem remélt ő ekkor már saját hazájában politikai pályát: és mert nem ilyet remélt, hanem mindenek fölétt írói halhatatlanságra törekedett, most már nem is tartotta annyira szükségesnek kedvében járni az udvarnak, mint akkor, midőn még az V. könyvét írja vala. Bátran elzenghetette már most Anglia alkotmányának és politikai szabadságának dicsőségét: ha így fogta magával hozni írói meggyőződése.

E három körülmény játszott össze arra, hogy Montesquieu megírja a XI. könyv 6. fejezetét, Anglia alkotmányáról.

¹⁾ Kár, hogy Lord Bolingbroke-ról írt szép tanulmányában Brosch ezen egész kérdést csak alig érinti. — Hsl. ö. Rémusat: L'Angleterre au XVIII. siècle 396. és kk. 11. Érdekes látni Leckynél (Engl. XVIII. Century) az idevonatkozó előzményeket.

²⁾ Gneist E. Verfg. A mit Vian i. h. mond, nagyon felületesen van mondva.

³⁾ L. fönebb.

Megírta pedig 1742. után, nem 1733-ban: mit már azon tény is igazol, hogy csak 1742-ben fogadta föl Montesquieu nevelőül fiunokája mellé D'Arcet orvost, a későbbi hírneves vegyész, a kit csak is ezután, 1742. után szólított föl arra, hogy üres óráiban előmunkálatokat készítsen a törvényhozás és az égalj egymás közti viszonyáról a »L'Esprit des Lois« számára. ¹⁾ D'Arcet engedett e fölhívásnak. Megtette ez előmunkálatokat és Montesquieu föl is dolgozta a D'Arcet által gyűjtött anyagot a »L'Esprit« XIV. könyvében. Ha Montesquieu már 1733-ban megírta volna a XI. könyv 6. fejezetét: hogy történhetett volna az, hogy ő, ki az egész művet, e harminczegy könyvből álló nagy művet 1747-ben már sajtó alá adta, csak 1742. után gyűjtött adatok alapján írta volna meg a XIV. könyvet, a törvényhozásnak és égaljnak egymás közti viszonyáról? Az államtudományi kritika nem találhat nyugpontot csak azon föltevésben, hogy Montesquieu csak 1742. táján szakított és ekkor is nem autoptikus, hanem irodalmi benyomások alatt szakított eddigi elméletével, mely az európai keresztyén népek monarchiai államformáját még mindig csak középkorias, hűbéri alapon tudja vala elképzelni.

Ime, ezen oktani háttér magyarázza ki tehát azon tátongó űrt, mely a »L'Esprit des Lois« első tíz könyvének monarchiai elméletét a XI. könyv 6. fejezetétől elválasztja.

Ugyanezen oktani háttérből azonban feleletet vagyunk képesek adni egy másik nagyfontosságú kérdésre. Honnét van az, hogy a »L'Esprit des Lois«-ban oly ritkán történik vonatkozás, Angliát kivéve, modern európai monarchiákra, és akkor is, ha történik, e vonatkozásnak alig van államformatani értéke? Honnét van az, hogy a XI. könyv 7. fejezetében, nyomban Anglia alkotmányának emelkedett hangú bemutatása után, e czim alatt »Des monarchies que nous connaissons« Montesquieu nem tér rá az egyes, legkiválóbb európai monarchiák alkotmányának jellemzésére, hanem néhány sorban, oly általános szólásformákkal surran el a monarchikus Europa fölött, a mely szólásformák semmiféle államtudományi kri-

¹⁾ Vian 200. l. — Dizé : Précis historique sur la vie et les travaux d. J. Darcet 1802.

tikust ki nem elégíthetnek? ¹⁾ Nagyon egyszerű e kérdésre a válasz, ha tudomásul vesszük a fönnbbieket, és elfogultság nélkül merjük azok jelentőségét mérlegelni: Montesquieu azon könyveiben, a melyekben a maga államforma-elméletét úgy szólván kimeríti, Montesquieu e könyveiben művének tudományos alapját a földolgozott ódon, görög, római anyag által annyira biztosítottak hitte, hogy nem is igen tartotta szükségesnek az ódon anyagon kívül még tüzetes tanulmányokat tenni, az európai modern monarchiák alkotmánytörténelmének s vele egykorú alkotmányjogának körében is. A tíz első könyvben beérte azzal, hogy a francia államjog nyújtotta kilátások körvonalain belül, a parlamentek mint »dépôt des lois« által nem annyira szabályozott, mint esetről esetre mérsékelhető, különben minden irányban korlátlan, legfőleg a rendi kiváltságok iránt gyöngéd figyelemre utalt személyes uralommal azonosítsa a modern monarchia fogalmát. Tudományos diszitényül szolgál ezen modern monarchiai eszme körül az Aristotelesből és egyéb ódon forrásokból vett anyag, gyakorlati célul pedig a rendek, különösen a nemesség előjogainak apotheosisa. A XI. könyvben egy pillanatra nagyszerűleg kitágul a monarchiai elmélet láthatára; megnyílik egy egészen új világ képe: a képiseleti alapon nyugvó, kormányfelelősséggel kecségetető modern alkotmányos monarchia eszménye, igaz, részben félreértett minta, Anglia alkotmányának mintája szerint. Ezen túl nincs már többé rendszerességre törekvő kísérlet a monarchiai államformaelmélet irányában a »L'Esprit des Lois« többi

¹⁾ XI. 7 : Les monarchies que nous connaissons n'ont pas, comme celles dont nous venons de parler, la liberté pour leur objet direct; elles ne tendent qu'à la gloire des citoyens, de l'état et du prince. Mais de cette gloire il résulte un esprit de liberté (?) qui, dans ces états, peut faire d'aussi grandes choses, et peut-être contribuer autant au bonheur que la liberté même. (!) Les trois pouvoirs n'y sont point distribués et fondus sur le modèle de la constitution dont nous avons parlé; ils ont chacun une distribution particulière selon laquelle ils approchent plus ou moins de la liberté politique; et s'ils n'approchaient pas, la monarchie dégènerait en despotisme. Ennyiből áll ezen egész nagy című fejezetke. Valóban, nagyon egyoldalú az olyan államtudományi kritika, mely a »L'Esprit des Lois« fölött itéletet mond, a nélkül, hogy e nagycímű s oly nagy várakozásokra jogosító fejezetke szegényes tartalmát kellőleg számba venné. Hsl. ö. Lord Brougham i. h.

könyveiben: hanem van a mű végén egy nagymérvű belemélyedés ismét a hűbérjog történelmébe, oly melegével az előszeretetnek, hogy az ember szintén csodálkozik Anglia alkotmányának emelkedett haugú apologiája után a »L'Esprit« két legvégső, befejező könyvében a frank hűbéri jognak ily. dicsőítésével találkozhatni.

Jegyezzük meg jól: Montesquieu említett mozzanatokon kívül alig érinti a modern európai monarchiák alkotmányjogát. A német birodalom alkotmányának természetét ugyan megsejteni is alig fogja valaki a Montesquieu könyvéből. Lengyelország alkotmányát még kevesbbé. A liberum vetót egy jegyzetben föl-
említi ugyan, de sokkal rövidebben és sokkal homályosabban mint ahogy az Atahualpa-inkának szomorú sorsát elbeszéli ¹⁾ Aragonia nevét haugoztatja ugyan, de nem azért, hogy bemutassa, minő sikert ért el e nevezetes monarchia a törvények uralmának, az egyéni szabadságnak biztosításáért vitt küzdelmeiben; nem a *ferma del derecho*, nem a manifestacion érdeklí, nem a Justiza állambirósága ösztönzi őt arra, hogy a »L'Esprit des Lois«-ban Aragoniáról megemlékezzék: hanem csakis Aragonia egyik szeszélyes királyának, I. Jakabnak azon törvénye, mely megtiltja az alattvalóknak, sőt magának a királynak is két husételnél többet tálalni föl ebédre. ²⁾ Alig van szó e nagy műben az olasz monarchiákról, másfelől Magyarország, Erdély alkotmánytörténelmét ép úgy ignorálja, mint Dániáét, Svédorszá-
gét vagy Norvégiáét. Annál többet beszél Montesquieu a malabariakról és mazulipataniakról, — arabokról, tatárokról, chinaiakról, japániakról — legtöbbsnyire oly útleírások alapján, a melyeknek hitelességében ő maga is kételkedni látszik. Montesquieu hosszasan ír arról, hogy mért viseltek hosszú hajtat a frankok királyai, — elmereng azon mesebeszédék fölött, a melyeket a »Lettres édifiantes«-ban olvasott a Louisiana hajdani, Natchez nevű vadnépének alkotmányáról: de hogy tudomásúl vette volna monarchiai államforma-elméletének kidolgozása alkalmából a dán királytörvényt, mely egy autokratorszemélyuralmat a nemesi előjogok romjain a törvények uralmával sikeresen bírt már Montesquieu koráig is egyesíteni, — hogy

¹⁾ L. a tüb. »Zeitschrift«-beni értekezésemet.

²⁾ L'esprit des Lois VII, 5.

fölsimerte volna a svéd monarchiának még a keresztyénség fölvétele előtti időkből csaknem háborítlanul levonalzó két, oly annyira emlékezetre méltó vonását, mint a nép önmegadóztatási joga és a birói függetlenség, — vagy a magyar alkotmánytörténelemből az Aranybullának a Nádor jogkörére vonatkozó intézkedését, III. Andrásnak korát annyira meghaladó tanács-törvényét, II. Ulászlónak kormányfelelősségi törvényét, e kimagasló, latinul írott, tehát Montesquieure nézve is nyitva álló törvényeinket: ilyesmire, úgy látszik, nem is gondolt. Az ódon görög, római anyagon, a visigothok, burgundiak törvényein, a hűbérjogi anyagon, Anglia alkotmányán kívül beérte ő azon pikanteriákkal, a melyeket többé-kevesebb vad népek törvényei és szokásai felől a touristák és gyakran még ezeknél is selejtesebb becsű írók elmetermékeiből összeböngészhetett. Nem én mondom, Walkenaer, ¹⁾ hogy Montesquieu, a saját kézirat anyagának tanúsága szerint, nem egyszer legketszhetősebb, komoly tárgyú ötleteit is nagyrészt csak azon megtermékenyülésének köszönheté, a melyre neki alkalmat nem tudományos, hanem ledér olvasmányok szolgáltattak.

Az Anglia alkotmánya fölötti dolgozata a XI. könyvben fényesen sikerült. Még a gyakorlati politikában is oly hatást gyakorolt, hogy megérezték azt jelen századunkban is a földteke felületének legtávolabb tájakon alkotmányozó népei. A hatása rendkívüli volt, és mindent egybevetve, szemben az eddig érvényben volt szárazföldi alkotmányrendszereknek szabadságtipró, emberi méltóságot sértő nyomásával, határozottan jótékony. De tudománytalanságot követnénk el, ha nem mernénk, a nagy, ránk öröklött cultus miatt, e fejezetére kritikai mértéket alkalmazni. Az államtudomány megköveteli tőlünk, hogy ne hűnyjunk szemet e bámulatos fejezet hibái előtt, s hogy e hibákat be is merjük vallani. Magát az angol alkotmányt is Montesquieu, még akkor is, midőn e bámulatos fejezetét megírta, csak nagyon fölületesen ismerte. Nem volt tudomása sem a selfgovernmentről, sem a cabinetről, sem a miniszterek politikai felelősségéről. Sajnos, a gyakorlati alkotmányozásban is nagyon megérezhető tévedésbe esett akkor is,

¹⁾ Walkenaer a »Bibliogr. U.«-ben e név alatt Montesquieu. Erre sem fektet súlyt, sem Paul Janet, sem Bluntschli ii. hl.

midőn a maga hatalom-megosztási elméletét azon teljesen alaptalan föltevésre alapította, mintha Angliában az alkotmány értelmében a törvényhozó, végrehajtó és birói hatalmak egymástól mereven elválasztva lennének. Más alkalommal fogom elmondani tanulmányaim eredményeit azon kérdésre nézve, hogy mennyire, és hogy mért tért el Montesquieu a maga vázlatában Anglia alkotmányának képétől, úgy, a mint ez a történelmi valóságban az ő idejében *de iure et de facto* fönnállott: akkor fogom majd megkísérleni kritikai elemzés alá vonni a hatalom-megosztás azon elméletét is, melyet ő eme vázlatára ráépített.

Most csak egy megjegyzést óhajtok tenni, és azután befejezem értekezésemet.

Nagyszerű volt a haladás, melyet Montesquieu a maga monarchiai államforma-elméletében akkor tőn, midőn a hűbéri monarchiából áttért a XI. könyvben a népképviselési alapon nyugvó monarchiára. Ő nyitotta meg a jövőt ez által a modern alkotmányos monarchiának a szárazföldön. Egyet azonban — a monarchiai államforma belső fejlődési képességének eszméjét — Montesquieunek egyáltalán nem adatott még megközelíteni. Még a saját elméletének tetőpontján is oly mereven állítja ő elénk a monarchiai államforma alaprajzát, hogy kizárva látjuk abból minden jövődöbéli szervi evolutio lehetőségét.

Arról, hogy az alkotmányos monarchia egykor még demokratiai alapokon fog majd nyugodhatni — erről Montesquieunek még csak sejtelve sincs. ¹⁾ Híven azon apophthegmájához, hogy »point de noblesse, point de monarque« még Anglia alkotmányáról írt híres fejezetében is úgy állítja oda a

¹⁾ Hogy a vérszómjas Marat azon dicsbeszédében, melyet az 1785-diki »L'Avenir National«-ban tőn vala közzé, daczára mindezeknek, mégis oly őrzöngő magasztalást mondhatott Montesquieure: ennek több oka volt. Először is Marat nem birt alapos államtudományi képzettséggel; másodsor nagyon haragudott Montesquieu irodalmi vetélytársaira, az encyclopédistákra; hogy tehát ezeket boszantsa, kész lett volna Montesquient, minden körülmény közt egekig emelni; és harmadszor: Marat lelke mélyéből csakis a köztársaságért lelkesedett, a melyet Montesquieu első négy könyvében — ódon minták szerint — eléggé fölmagasztaltnak vélhetett, és így azzal, hogy a monarchiát Montesquieu csak erősen rendi alapon képzelheti vala, ő mit sem törődött.

»Lordok házát«, mint a mely éppen azért, mert születési előjogra van alapítva, szükségkép kell, hogy mellőzhetetlen alapfeltételét képezze a politikai szabadságnak a monarchiában az idők végéig. Ma már e tant túlhaladta az idő. Nem csak magasan virágzó jog- és culturállamok és egyúttal alkotmányos monarchiák: Németalföld, Belgium, Dánia, Svédország, Norvégia, Olaszország legújabb alkotmánytörténelme szárnyalta immár túl a születési előjogoktól elválaszthatlannak hitt alkotmányos monarchiai államforma elméletének e részben való körvonalait: de szemeink előtt nyilvánul azon fejlődési processus ma is, melynek a művelt Európa annyi pontján sikerült már a születési előjogokra épített, multból öröklött felsőházakat, nem születési előjogokra alapított modern felsőházakká átalakítani. Alig néhány hete, hogy hazánkban is oly megoldást nyert a főrendiház reformjának kérdése, mely sajátlagos nemzeti viszonyaink kívánalmaihoz képest a merev születési előjogot vagyoni-képesítvénnyel igyekszik mérsékelni, s most ismét Portugáliában látjuk, miut szünteti meg az alkotmányrevisio a felsőház azon elemeit, melyek születési jogcímen jutottak eddig a »Corte dos Pares«-be. És mindez nem forradalmi katastróphák alatt, hanem sima, békés, alkotmányos törvényhozás útján történik. Ha fölbredne Montesquieu: úgy e virágzó alkotmányos monarchiákban az általa contemplált alkotmányos monarchiára már talán rá sem ismerne. Az ő valódi érdemei nem fognak elévülni soha. Egy egész évszázadon át volt ő a népek tanítómestere az alkotmányozásban. Most, midőn az összehasonlító alkotmánytan majd minden lépten constatálja, hogy a népek törvényhozói Európa oly sok pontján örökre elfordultak már Montesquieu monarchiai államforma-elméletétől: az államtudományi kritika nem teheti, hogy Montesquieunek ránk öröklött nagy tekintélyével szemben ki ne mondja, hogy a »L'Esprit des Lois« napjainkban többé az alkotmányos monarchia alaptanának codexét nem képezheti.

